

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ МИТНОЇ СПРАВИ ТА ФІНАНСІВ

Факультет економіки, бізнесу та міжнародних відносин
Кафедра соціального забезпечення та податкової політики

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему «Демографічна криза як фактор загрози соціальній безпеці»

Виконав: студент групи СЗ-22-1зм
Спеціальність 232 «Соціальне забезпечення»
Старікова А. А.
(прізвище та ініціали)

Керівник д.е.н., професор, Баранник Л.Б.
(науковий ступінь, вчене звання, прізвище та ініціали)

Рецензент _____
(місце роботи)
_____
(посада)
_____
(науковий ступінь, вчене звання, прізвище та ініціали)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ МИТНОЇ СПРАВИ ТА ФІНАНСІВ

Факультет економіки, бізнесу та міжнародних відносин
Кафедра соціального забезпечення та податкової політики
Ступінь вищої освіти магістр
Спеціальність 232 «Соціальне забезпечення»
(шифр і назва)

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри
В.Є.Тараненко
“28” червня 2023 р.

**ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТУ**

Старікова Анастасія Андріївна
(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи Демографічна криза як фактор загрози соціальній безпеці
керівник роботи Баранник Лілія Борисівна, д.е.н., професор,
(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)
затверджена наказом УМСФ від “27” червня 2023 р. № 442 кс
2. Строк подання студентом роботи 17.01.2024
3. Вихідні дані до роботи: законодавчі, нормативні матеріали з питань соціального захисту вразливих верств населення, зокрема соціального захисту материнства і дитинства, статистична інформація офіційних державних сайтів України, навчальна література, матеріали періодичних та інтернет-видань, монографії.
4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити)
Розділ 1 Теоретичні засади демографічного розвитку у контексті соціальної безпеки в Україні
Розділ 2 Оцінка сучасного стану демографічної ситуації в Україні
Розділ 3 Пріоритетні напрямки політики подолання демографічної кризи в Україні
5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)
Рисунки: Динаміка чисельності населення України у 2016-2022 рр.;
Демографічне навантаження на населення у віці 16-59 років у 2016-2021 роках (на 1000 осіб у віці 16-59 років); Статеві-вікова структура населення України у 2023 р.; Статеві-вікова структура населення України у 2016 р.
6. Дата видачі завдання “28” червня 2023 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ за/п	Назва етапів магістерської кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Вибір теми кваліфікаційної роботи	28.06.2023	виконано
2.	Пошук та опрацювання літературних джерел	01.07.2023 – 01.08.2023	виконано
3.	Написання вступу кваліфікаційної роботи	15.08.2023 – 05.09.2023	виконано
4.	Написання першого розділу	10.09.2023 – 30.10.2023	виконано
5.	Написання другого розділу	01.11.2023 – 05.12.2023	виконано
6.	Написання третього розділу	15.12.2023 – 20.01.2024	виконано
7.	Написання висновків	25.01.2024 – 31.01.2024	виконано
8.	Оформлення роботи і передача на перевірку науковому керівнику	01.02.2024 – 03.02.2024	виконано
9.	Захист кваліфікаційної роботи згідно графіку		

Студент _____ ПШ
(підпис)

Керівник _____ Баранник Л.Б.
(підпис) (прізвище, ім'я, по батькові)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ МИТНОЇ СПРАВИ ТА ФІНАНСІВ

АНОТАЦІЯ

Старікова А. А. Демографічна криза як фактор загрози соціальній безпеці

Магістерська кваліфікаційна робота на здобуття ступеня вищої освіти «Магістр» за спеціальністю 232 «Соціальне забезпечення». Університет митної справи та фінансів, Дніпро, 2024.

Магістерська кваліфікаційна робота складається з вступу, 3 розділів, висновків. Викладена на 50 сторінках, містить 4 рисунки. Список використаних джерел містить 53 найменування.

Суть дослідження полягає у розгляді сучасної демографічної ситуації в Україні, визначенні ризиків, їх причин та наслідків.

Демографічна криза – це стан демографічної ситуації в країні, що характеризується порушенням відтворення населення. Демографічний розвиток є важливою складовою соціально-економічного розвитку будь-якої країни та здійснює безпосередній вплив на багато соціально-економічних показників. У кваліфікаційній роботі наведено нормативно-правові документи, якими регламентується демографічна ситуація в Україні. Сучасна ситуація в Україні характеризується демографічною кризою. Основними показниками є зниження чисельності населення, старіння населення, масштабна міграція.

Пропозиції щодо подолання демографічної кризи: зосередження демографічної політики на підвищення народжуваності за рахунок системи заходів, спрямованих на підтримку сімей, створення рівних прав та обов'язків матері та батька у сім'ї, зниження рівня смертності за рахунок підвищення здоров'я нації, повернення до України громадян, що виїхали за кордон.

Практична цінність заходів і пропозицій полягає у покращенні демографічної ситуації в Україні, успішному виходу із стану демографічної кризи та подоланні негативних наслідків у соціально-економічній сфері.

Ключові слова: демографічна ситуація; демографічна криза; соціальний розвиток; демографічний розвиток; чисельність населення; структура населення; демографічний перехід; демографічна політика.

ABSTRACT

Starikova A. A. Demographic crisis as a factor of threat to social security
Master's qualification work for obtaining the degree of higher education
"Master" in specialty 232 "Social security". University of Customs and Finance,
Dnipro, 2024.

The master's thesis consists of an introduction, 3 chapters, and conclusions. It is laid out on 50 pages, contains 4 drawings. The list of used sources contains 53 names.

The essence of the study is to consider the current demographic situation in Ukraine, to identify risks, their causes and consequences.

A demographic crisis is a state of the demographic situation in the country, characterized by a violation of population reproduction. Demographic development is an important component of the socio-economic development of any country and has a direct impact on many socio-economic indicators. In the qualification work, normative and legal documents are given, which regulate the demographic situation in Ukraine. The current situation in Ukraine is characterized by a demographic crisis. The main indicators are population decline, population aging, large-scale migration.

Proposals for overcoming the demographic crisis: focusing demographic policy on increasing the birth rate through a system of measures aimed at supporting families, creating equal rights and responsibilities of mother and father in the family, reducing the mortality rate by improving the health of the nation, returning to citizens of Ukraine who have gone abroad.

The practical value of the measures and proposals lies in the improvement of the demographic situation in Ukraine, the successful exit from the state of the demographic crisis and the overcoming of negative consequences in the socio-economic sphere.

Keywords: demographic situation; demographic crisis; social development; demographic development; population size; population structure; demographic transition; demographic policy.

ЗМІСТ

ВСТУП		7
РОЗДІЛ 1	ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДЕМОГРАФІЧНОГО РОЗВИТКУ У КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ	9
1.1	Сутність поняття «демографічна ситуація» та її значення для соціального розвитку	9
1.2	Нормативно-правове регулювання демографічного розвитку в Україні	16
РОЗДІЛ 2	ОЦІНКА СУЧАСНОГО СТАНУ ДЕМОГРАФІЧНОЇ СИТУАЦІЇ В УКРАЇНІ	21
2.1	Оцінка стану демографічної ситуації в Україні у 2016-2023 роках	21
2.2	Аналіз взаємозв'язку стану демографічної ситуації у країні та станом її соціальної безпеки	30
РОЗДІЛ 3	ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМКИ ПОЛІТИКИ ПОДОЛАННЯ ДЕМОГРАФІЧНОЇ КРИЗИ В УКРАЇНІ	37
3.1	Імплементация позитивного зарубіжного досвіду регулювання демографічної кризи в Україні	37
3.2	Напрямки подолання наслідків війни в Україні: демографічний аспект	47
ВИСНОВКИ		54
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ		57

ВСТУП

Демографічний розвиток є важливою складовою соціально-економічного розвитку будь-якої країни. Конкретна обстановка, умови або події, в яких знаходиться населення, є демографічною ситуацією. Вона характеризує особливості відтворення населення за основними його процесами в конкретному часі та місці (регіоні, країні). У сучасній Україні демографічна ситуація відрізняється великою гостротою і напруженістю, що зв'язано з проблемами розвитку українського суспільства протягом історичного періоду становлення та формування незалежної суверенної держави, а також має глибокі історичні коріння. Багато вчених і політиків вважають, що нині склалася демографічна криза. Вона, звісно, є індикатором тих соціальних процесів, які тривають, та впливає безпосередньо на незадовільний стан соціальної безпеки в країні.

Для України демографічна проблема є наразі однією з найважливіших і потребує з'ясування у контексті формування подальшої демографічної політики.

Дослідженню демографічних проблем присвятили свої праці такі вітчизняні вчені, як Л.І. Безтелесна, К.В. Бондаревська, О.М. Гладун, Т.А. Драгунова, Е.М. Лібанова, С.І. Пирожков, О.В. Позняк, С.Е. Сардак, В.Г. Саріогло, П.Є. Шевчук та інші. Засновником вітчизняної демографії є академік М. Птуха, чиє ім'я носить наразі колектив Інституту демографії та соціальних досліджень, наукові роботи якого є величезним внеском у розвиток України.

Незважаючи на ґрунтовні дослідження, ще не всі питання вирішені, а через військову агресію проти України, з'явилась велика купа нових демографічних проблем, які дуже посилюють негаразди сучасного етапу соціально-економічного розвитку.

Метою роботи є з'ясування стану та характеру «демографічної кризи» в Україні, її впливу на соціальну безпеку та розробка рекомендацій щодо її пом'якшення чи подолання в Україні.

Для досягнення мети в роботі поставлені та вирішуються такі завдання:

- вивчення наукових понять «демографічна ситуація», «демографічна криза», «депопуляція» та з'ясування їх зв'язку з соціальною безпекою;
- аналіз сучасного вітчизняного демографічного законодавства;
- оцінка демографічної ситуації в Україні у 2016-2023 роках за показниками;
- аналіз впливу демографічної кризи на стан соціальної безпеки в країні;
- вивчення зарубіжної практики регулювання демографічних процесів;
- розробка рекомендації покращення демографічної ситуації в Україні у післявоєнний період розвитку.

Об'єктом дослідження є демографічні процеси в Україні.

Предмет дослідження – теоретичні засади, організаційно-правові та фінансові механізми державної політики, що привели до демографічної кризи.

Методи дослідження. У роботі використовується ряд загальнонаукових методів діалектичного пізнання: методи аналізу і синтезу, індукції і дедукції, моделювання, абстрагування тощо. У процесі розроблення проблеми використовується порівняльно-ретроспективний, формально-логічний, системного підходу, порівняльно-правовий та інші методи дослідження.

Інформаційну базу дослідження становили законодавчі та нормативно-правові акти з демографічних питань в Україні, Укази Президента України, Постанови Кабінету Міністрів України, праці вітчизняних і зарубіжних науковців, статистичні дані Державної служби статистики України, міністерств і відомств, наукові публікації.

Структура кваліфікаційної роботи обумовлена метою та завданнями дослідження і складається за вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел у кількості 53 найменувань. Загальний обсяг магістерської роботи становить 50 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДЕМОГРАФІЧНОГО РОЗВИТКУ У КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ

1.1. Сутність поняття «демографічна ситуація» та її значення для соціального розвитку

На соціально-економічний розвиток країни чи будь-якого регіону впливає безліч факторів, серед яких найважливіша роль належить демографічним, в узагальненому вигляді таким, що представляють собою демографічну ситуацію. Демографічні умови суттєво впливають на економіку, соціальний розвиток, у тому числі стан соціальної безпеки. Проте спочатку охарактеризуємо зміст поняття «демографічна ситуація» й показники, що її відбивають.

Під демографічною ситуацією зазвичай розуміють демографічну обстановку, стан демографічних процесів, склад та розміщення населення у певний час у країні чи окремому регіоні. Інакше кажучи, під демографічною ситуацією слід розуміти комплексну кількісну характеристику та якісну оцінку демографічних процесів (народжуваності, смертності, шлюбності, розведення, міграції тощо), що протікають на певній території, їх тенденцій та наслідків. Тобто демографічна ситуація показує розвиток країни (суспільства) у конкретний період з точки зору стану її населення. Аналіз демографічної ситуації є необхідним для розуміння основних параметрів народонаселення, тенденцій їхньої динаміки, демографічної поведінки населення, а отже для прогнозування розвитку економіки та соціальної сфери.

Під соціальним розвитком зазвичай розуміють якісні зміни, що відбуваються в соціальній сфері внаслідок економічних, соціальних, політичних і духовних процесів та призводять до зміни типу суспільства, основ соціального порядку і соціальної системи в цілому [1].

Так, демографічна ситуація характеризує відтворення населення за його основними структурними елементами у просторовій і часовій визначеності.

Досвід ряду країн показав, що внутрішня негативна соціально-демографічна ситуація сприяє виникненню й розвитку внутрішніх і зовнішніх конфліктів, може бути каталізатором сепаратистських прагнень частини населення, тобто здійснювати деструктивний вплив на стан безпеки держави навіть за стабільної міжнародної ситуації. Отже, простежується тісний зв'язок між демографічною ситуацією в країні та станом її соціальної безпеки.

Аналіз демографічної ситуації передбачає 3 групи елементів: статичну оцінку чисельності, що склалася, статево-вікової структури населення та параметрів його відтворення; аналіз динаміки демографічних процесів, що формують чисельність та структури населення; прогноз тенденцій та оцінку їх демографічних наслідків. Кожна із цих груп елементів описується відповідною системою показників.

Для характеристики демографічної ситуації можна використовувати різні набори демографічних показників, які можуть з різним ступенем глибини та детальності відображати стан справ та існуючі тенденції демографічних змін. Так, на думку ряду дослідників, для моніторингу демографічної ситуації доцільно відстежувати динаміку таких показників: чисельність населення; чисельність та склад населення працездатного віку; статево-віковий склад; соціально-демографічний склад; чисельність та склад домогосподарств та сімей; шлюбність, стабільність шлюбу, матримоніальна поведінка; народжуваність та репродуктивна поведінка; планування сім'ї; смертність, тривалість життя, природний приріст та відтворення; здоров'я та захворюваність; здоров'я жінок; інвалідність; медична допомога; життєвий рівень населення; міграція, біженці, вимушені переселенці; освітня мобільність, трудова мобільність [2].

Разом з тим, для більш оперативного та доступного порівняльного аналізу, як по територіях, так і у часі, доцільно обмежитися невеликим переліком індикаторів демографічної ситуації. Найінформативнішими серед

демографічних показників є народжуваність (чисельність населення), природний рух населення, середня тривалість життя, загальна і дитяча смертність [3].

Спираючись на ці чи подібні показники, можна охарактеризувати конкретну демографічну ситуацію та оцінити її «дуже сприятлива – вкрай несприятлива». На жаль, демографічна ситуація в Україні в останні десятиліття оцінюється негативно, а воєнні дії, що розпочались у лютому 2022 року, тільки погіршують ситуацію. Тому в науковій літературі найчастіше йдеться про поняття «депопуляція», «демографічна криза», «демографічна яма». Розглянемо сенс цих понять.

Депопуляція – це ситуація, коли кожне наступне покоління не відтворює попереднє.

Демографічна криза – це ситуація значного та швидкого зниження народжуваності при одночасному різкому зростанні смертності. Хоча, звісно, криза може бути викликана й іншими чинниками (війною, природними лихами тощо).

Демографічною ямою вважається провал в чисельності населення, який відбувається через зниження народжуваності при постійних коефіцієнтах смертності. Демографічна яма – явище небезпечне. Зниження народжуваності обертається глибокими соціально-економічними наслідками. Наприклад, демографічна яма в Україні 1990-1993 рр. привела в 1997-2000 рр. до недобору першокласників у школах, в зв'язку з цим наповнюваність в початковій школі різко впала; у 2008-2011 рр. був недобір в ЗСУ, і як наслідок, стали призивати всіх і навіть обмежено придатних.

Демографічна криза може бути ознакою демографічного переходу. Демографічним переходом вважається перехід традиційного типу відтворення населення до сучасного. Залежно від економічної ситуації всі країни і райони світу останніми роками проходять чотири етапи демографічного переходу.

Перший етап: характерною рисою є однаково високі коефіцієнти народжуваності і смертності та незначне зростання кількості жителів.

Другий етап: зниження коефіцієнта смертності за умови збереження високого показника народжуваності, при цьому зростає середня тривалість життя і встановлюються високі темпи приросту населення. Цей етап також називають «демографічним вибухом».

Третій етап: коефіцієнт смертності стабілізується на низькому рівні, дещо знижується коефіцієнт народжуваності, але швидке зростання кількості населення продовжується.

Четвертий етап: знижується і стабілізується як смертність, так і народжуваність, а відповідно, і чисельність населення. У деяких країнах може спостерігатися перевищення смертності над народжуваністю [4].

Чисельність населення є одним з основних показників в демографії. Цей показник важливий як для характеристики населення і країни в цілому, так і як основа для розрахунку багатьох аналітичних показників.

У філософських поглядах давніх філософів зароджуються перші демографічні уявлення (концепції перенаселення), в яких ставиться питання про визначення оптимальної кількості населення держави (Платон, Арістотель, Конфуцій). Протягом Середньовіччя домінували ідеї про позитивні наслідки зростання населення.

Фундатор демографії Дж. Граунт опублікував книгу «Природні і політичні спостереження, зроблені за бюлетенями смертності» (1662). Ця книга по суті стала одним із перших досліджень руху населення та основоположною у трьох наукових дисциплінах – демографії, статистиці й соціології, які зародилися у формі політичної арифметики. Політична арифметика вивчала кількісні (статистичні) закономірності суспільних явищ і процесів (В. Петті).

Класики політекономії у своїх працях також вивчали взаємозв'язки між економічними факторами та відтворенням населення. Приклади: праці А. Сміта «Дослідження про природу і причини багатства народів» (1776 рік), Т. Мальтуса «Про закон народонаселення» (1798 рік), А. Гійяра «Елементи

статистики людини або порівняльна демографія» (1855 рік). А. Гийяр вперше застосував термін «демографія».

До другої половини XIX ст. демографія мала переважно описовий характер [5; с. 22].

Ще одним важливим показником є структура населення, тобто розподіл населення за певною ознакою. Найчастіше використовують такі ознаки:

- аскриптивні, що фіксуються при народженні – вік, стать, расова, етнічна належність і т.д.(статеві-вікова структура)

- соціальні – шлюбний стан, грамотність і освіта, країна походження, рідна мова, громадянство, релігія та ін.(шлюбний склад, освітній склад, культурний склад і тощо)

- економічні – джерела доходів, професія, зайнятість, галузь тощо;

- міграційні – місце народження, час проживання в даному місці, скільки разів змінював місце проживання;

- характеристики віталістичних (демографічних) подій – число народжень, смертей, мертвонароджених, вік при народженні дитини, число вагітностей, число народжених дітей, вік обрання шлюбу і т.д.;

- характеристики сім'ї (домогосподарства) – тип домогосподарства, його величина, склад та ін.;

- характеристики розміщення населення – належність жителів до певної території, щільність, місто чи село тощо.

Оскільки демографію найбільше цікавлять чинники, що впливають на відтворення населення, то основними демографічними структурами вважаються статеві, вікові, шлюбні та сімейні [6; с. 16-17].

Структура населення за статтю є базовою основою населення. Стать є одною із найважливіших вроджених ознак людини, яка визначає її роль у відтворенні населення, сімейний та соціальний статус. Нормальне відтворення населення вимагає рівноваги чоловіків і жінок у населенні. Особливо в дітородному і працездатному віці. Порушення балансу ускладнює одруження, збільшує ризик розлучень, появу неповних сімей. Баланс чи дисбаланс за

статтю важливий в організації виробництва, управлінні державою є об'єктом демографічної політики.

Для кількісної характеристики статевої структури використовують абсолютні і відносні показники:

- абсолютна чисельність чоловіків і жінок у всьому населенні; «надлишок» жінок над чоловіками – основні показники при розрахунку балансу трудових ресурсів, балансу споживання тощо;

- абсолютна і відносна чисельність чоловіків і жінок в окремих вікових групах;

- коефіцієнт маскулізації (число чоловіків / число жінок * 1000)

- коефіцієнт фемінізації (число жінок / число чоловіків * 1000).

Через більш високу смертність чоловіків (надсмертність), з часом у певному віці кількість чоловіків і жінок стає рівною, а в старшому віці – переважають жінки. Це також дуже важлива статистична закономірність.

Вік, як і стать, є демографічною ознакою людини. Вік людини вимірюється тривалістю життя від моменту народження до моменту спостереження в повних роках дискретно, в місяцях (немовлят), в днях (новонароджених).

Демографія вивчає структуру населення за статтю і віком, адже саме ці фактори впливають на перебіг природного руху населення і соціально-економічний розвиток суспільства.

Демографічні події завжди відбуваються в певному віці. Їх частота змінюється з віком або є його функцією. Тому в демографії вік використовується як найважливіша характеристика будь-яких демографічних подій.

Вікова структура – розподіл населення за віковими групами і віковими контингентами. Отже, з точки зору статистики, вікова структура – це ряд розподілу, в якому варіантами x є окремі позиції віку, частотами – чисельність кожної вікової групи або частки вікових груп у населенні [6; с. 16-18].

Шведський демограф Г. Зюндберг визначив такі моделі типів вікової структури:

- прогресивний тип – відповідає населенню із швидкою зміною поколінь через високу народжуваність та смертність, а також з інтенсивним зростанням чисельності населення. Йому притаманне таке співвідношення: діти – 40%, батьки – 50%, прабабки – 10%;

- стаціонарний тип – відповідає населенню в якому врівноважуються частки дітей та прабабків через поступове скорочення смертності та збільшення тривалості життя, а саме: діти – 27%, батьки – 50%, прабабки – 23%;

- регресивний тип – відповідає населенню з повільною зміною поколінь, в якому частка прабабків дещо більша, ніж частка дітей, через скорочення народжуваності і продовження тривалості життя. За таких умов відбувається скорочення населення, існує співвідношення: діти – 20%, батьки – 50%, прабабки – 30% [7].

Демографічна ситуація тісно пов'язана із соціально-економічними процесами. Так, у XVIII ст. Англійський священик та економіст Мальтус писав, що неконтрольоване зростання населення може призводити до зниження добробуту і масового голоду. Проте нестача населення також викликає багато проблем, у тому числі й ті, які згадує учений.

Демографічний чинник поряд з іншими соціально-економічними факторами впливає на рівень трудової активності населення.

Демографічний стан населення впливає на процеси соціально-економічного розвитку будь-якої території:

- відтворення трудових ресурсів – впливають чисельність, вік, стать, рівень освіти та професійної підготовки;

- зайнятість – стать, вік, кількість дітей у сім'ї, інтервал між їхніми народженнями, віково-статева, освітня та професійна структура мігрантів, що прибувають і вибувають;

- безробіття – стать, вік, особливо серед молодих та літніх;

- рівень первинних доходів – стать, вік;

– перерозподіл доходів – кількість утриманців у сім'ях різного розміру та складу;

– рівень бідності – динаміка частки дітей, молоді, багатодітних та неповних сімей [8].

Отже, демографічна ситуація в державі формується залежно від розвитку процесів відтворення населення та міграційних процесів, тому цілком справедливо її можна називати соціально-демографічною.

1.2. Нормативно-правове регулювання демографічного розвитку в Україні

Людський розвиток та демографічна ситуація є одними з найважливіших серед пріоритетів держави загалом. Демографічна ситуація, що склалася в Україні, цілком обґрунтовано викликає занепокоєння як державних діячів, так і широких верств суспільства. Регулювання демографічних процесів та його наслідки в Україні наразі має певні витoki, що зв'язані зі зловмисною політикою спочатку російських, а потім радянських політичних лідерів знищити українську націю як етнічну групу.

Радянські катастрофи протягом тривалого часу та їх вплив на стан населення, зокрема в Україні, були «забороненим предметом для обговорень, навіть серед наукової спільноти» [9, с.7]. Тому демографічному розвитку та його управлінню увага майже не приділялася. «Починаючи з 1931 року і до 1954 року жодної демографічної статистики не публікувалось взагалі. Мізерні глобальні індикатори, які були доступні, модифікувались певним чином або й фальсифікувались. Зокрема, результати перепису населення 1937 р., що виявили значно нижчу за очікувану чисельність населення, були визнані ненадійними і відхилені, їх авторів проголошено “ворогами народу” і покарано. Новий перепис населення було організовано в 1939 р., проте, оскільки він підтвердив дані попереднього, його результати були

сфальсифіковані перед опублікуванням. Перебудова принесла вільний доступ до архівів» [9].

Після Жовтневої революції в країні організовується реєстрація народжень і смертей. Були організовані Інститут демографії АН України (М. Птуха, 1919) і Демографічний інститут АН СРСР (1930), які закрили в 1938 і 1934 рр. Більшість вчених демографів було репресовано, дослідження припинено. Демографія починає відроджуватись лише на початку 60-х рр.. З 1970 р. починається викладання демографії переважно в економічних вузах. Тільки в 2003р. було створено інститут демографії України. Серед сучасних провідних вчених-демографів можна відмітити С. Пирожкова, який займається вивчення вікової структури населення, розвитком методів прогнозування і демографічних моделей і був першим директором цього інституту, В. Стешенко, В. Піскунов (когортний метод аналізу факторів зниження народжуваності, відтворення населення), Е. Лібанова, теперішній директор інституту демографії [6; с.10].

Сучасне демографічне законодавство України базується на нормах Конституції України [10]. Але фактично Конституцією регулюються лише загальні засади шлюбу, сім'ї, охорони дитинства, материнства, батьківства і соціального захисту сімей. Сутність та зміст цих процесів не розкриваються.

Правове регулювання окремих демографічних процесів здійснюється низкою законів та законодавчих актів соціального, сімейного, трудового та інших сфер. Зокрема, у даній сфері правового регулювання діють Закони України «Про відпустки» [11], «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» [12], «Про державні соціальні стандарти і державні соціальні гарантії» [13], «Про зайнятість населення» [14], «Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні» [15], «Про прожитковий мінімум» [16], Кодекс законів про працю України [17] тощо та відповідні нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України, інших органів влади.

Однак у сучасному законодавстві також є проблеми. Так наприклад, в Законі України «Про зайнятість населення» [14] містяться правила та норми

щодо працевлаштування одиноких матерів при наявності дитини віком до 14 років, але вони мають на меті забезпечення соціального захисту осіб, неспроможних самотійно зайняти конкурентоспроможну нішу на ринку праці, а не надання належних умов для здійснення жінками-матерями трудової діяльності повною мірою. Більш того, немає жодного положення щодо чоловіків, які виховують дітей самотійно, що порушує принципу гендерної рівності. Те ж стосується і Кодексу законів про працю [17], що свідчить про відсутність засобів і заходів з боку держави із заохочення чоловіків займатися сімейними справами та стати повноправним учасником процесу виховання дітей.

Як наслідок, це негативно впливає на відтворення населення. У сімей меншає мотивація заводити дітей, збільшується кількість розлучень, цивільних шлюбів та матерів, що народили дітей, не перебуваючи у шлюбі.

Окрім умов працевлаштування та здійснення трудової діяльності для осіб, які мають малолітніх дітей, немаловажним є питання влаштування дітей до закладів, які надають послуги із догляду за дітьми дошкільного віку. Основним законодавчим актом, який визначає систему закладів із надання зазначених послуг є Закон України «Про дошкільну освіту» [18]. Відповідно до нього, держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної освіти в державних і комунальних дошкільних навчальних закладах у межах державних вимог до змісту, рівня й обсягу дошкільної освіти та обов'язкову дошкільну освіту дітей старшого дошкільного віку, а також сприяє розвитку та збереженню мережі дошкільних навчальних закладів незалежно від підпорядкування, типів і форм власності (ст. 3). Однак однією з важливих проблем у галузі дошкільної освіти є недостатня кількість дошкільних навчальних закладів, що вимагає розширення мережі дошкільних закладів за рахунок інших форм власності. Зокрема, закон також передбачає приватні дошкільні заклади (ст.11), що засновані фізичними особами з високими моральними якостями, які мають відповідну вищу педагогічну освіту, ліцензію на право надання освітніх послуг у сфері дошкільної освіти та фізичний стан здоров'я яких дозволяє виконувати

обов'язки педагога (ст.9) [18]. Утім, розширення мережі типів дошкільних закладів вимагає удосконалення законодавчої бази їх діяльності. У вітчизняному законодавстві визначено лише порядок їх створення через ліцензування та здійснення заходів контролю шляхом проведення відповідних атестацій. В сучасних умовах таких засобів не достатньо для того, щоб розвивати ці види послуг.

За часів незалежності України не було розроблено жодної комплексної цільової програми демографічного розвитку. Концепція і стратегія демографічного розвитку, дія якої закінчилася у 2015 році, мала скоріше рамковий характер, не містила конкретних заходів і очікуваних результатів, а лише визначала напрямки діяльності, що повинні здійснюватися органами державної влади у демографічній сфері [19].

Висновок до розділу 1

Вивчення теоретичних засад демографічного розвитку показало, що:

Демографічний розвиток є важливою складовою соціально-економічного розвитку будь-якої країни. Конкретна обстановка, умови або події, в яких знаходиться населення, є демографічною ситуацією, що характеризує особливості відтворення населення за основними його процесами в конкретному часі та місці (регіоні, країні). У сучасній Україні демографічна ситуація відрізняється великою гостротою і напруженістю, що зв'язано з проблемами розвитку українського суспільства протягом історичного періоду становлення та формування незалежної суверенної держави.

Демографічні показники є важливою складовою соціального розвитку, оскільки вони характеризують відтворення населення, зміни в його чисельності, статеві-віковій структурі та допомагають виділити «вузькі» місця у соціально-демографічній політиці держави.

Багато вчених і політиків вважають, що демографічна ситуація, яка наразі склалася в Україні, є демографічною кризою. Вона є індикатором тих

соціальних процесів, які тривають, та впливає безпосередньо на незадовільний стан соціальної безпеки в країні.

Демографічна ситуація в Україні залишається досить складною. Скорочення чисельності населення, зниження тривалості життя, падіння народжуваності і від'ємне сальдо міграції є головними показниками демографічної кризи.

Причини такого явища мають історичне коріння. Це, зокрема, втрати населення під час Першої та Другої світових війн, впродовж голодоморів (1921, 1932-1933, 1947 років), примусової колективізації, масових репресій українців впродовж 30-х-50-х років ХХ століття.

На демографічну ситуацію в Україні негативно вплинула Чорнобильська катастрофа 1986 р. та затяжна економічна криза 90-х років. Переважно через низький рівень народжуваності за 1993-2004 рр. Україна втратила більше, ніж 4 мільйони населення.

РОЗДІЛ 2

ОЦІНКА СУЧАСНОГО СТАНУ ДЕМОГРАФІЧНОЇ СИТУАЦІЇ В УКРАЇНІ

2.1. Оцінка стану демографічної ситуації в Україні у 2016-2023 роках

Стан сучасної демографічної ситуації та її динаміка протягом останніх років свідчить про наявність в Україні поряд із соціально-економічними проблемами глибокої демографічної кризи. Основними її проявами є:

- різке зменшення народжуваності, збільшення смертності і відсутність природного приросту;
- старіння населення, збільшення «навантаження» на працездатну його частину;
- скорочення тривалості життя як чоловіків, так і жінок;
- погіршення здоров'я нації;
- інтенсифікація міграційних процесів, вплив яких на соціально-економічні показники розвитку країни суперечливий та негативний.

Основним чинником, що обумовлює скорочення чисельності населення України, є режим його відтворення, який характеризується тенденціями зростання депопуляції (смертність перевищує народжуваність), що не забезпечує навіть простого заміщення поколінь [8].

Скорочення чисельності населення України, передусім через перевищення рівня смертності над рівнем народжуваності. 1991 р. кількість населення України становила 51,6 млн. За оцінками Держкомстату, на 1 січня 2022 р. вже було 41,16 млн осіб. За даними ООН, на 2022 р. в Україні мешкало 43,792 млн осіб (в міжнародно визнаних кордонах України) [20].

Розглянемо зміни в чисельності населення України від 2016 року, згідно офіційних джерел (рис. 2.1)

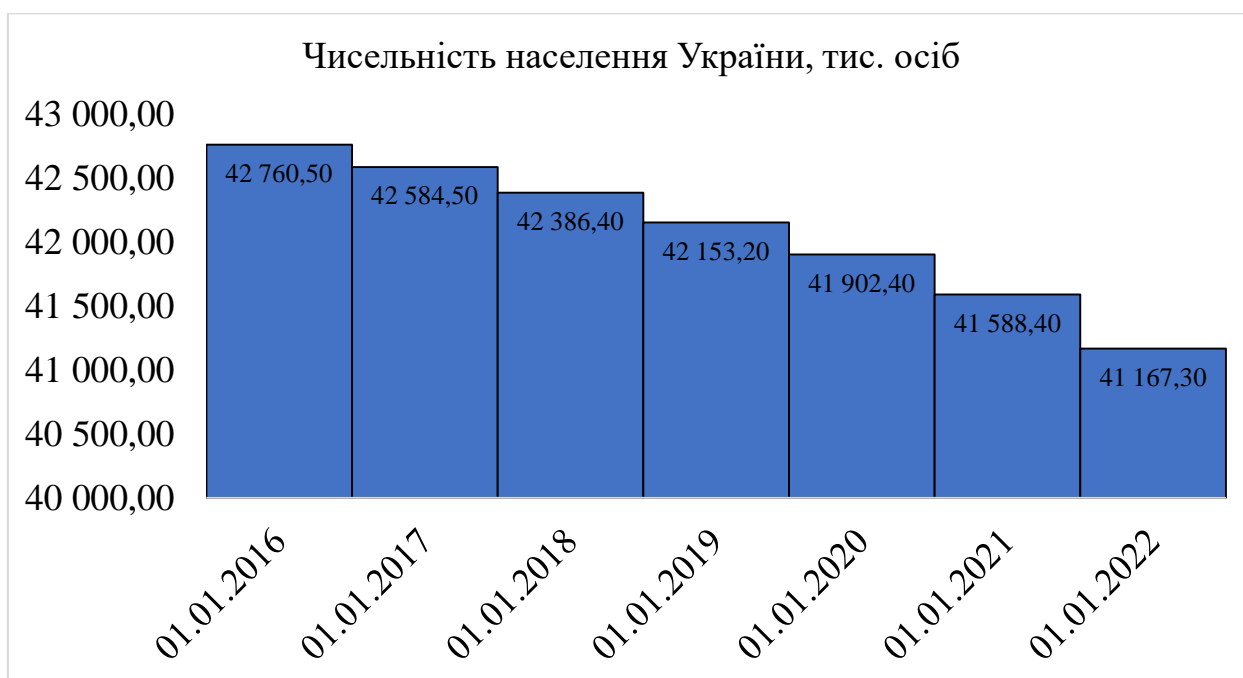

Рисунок 2.1. Динаміка чисельності населення України у 2016-2022
рр.[21]

Як можна бачити з рис. 2.1.1, за 7 років чисельність населення зменшилась на 1 593,2 тис. осіб, або на 3,7%.

Останній перепис населення за часи незалежності України проводився лише раз, у 2001 році. За його даними, на той час в Україні проживало 48 457 тис. осіб. До цього перепис проводився у 1989 році. Тоді на території УРСР проживало 51,7 млн осіб [22]. Таким чином, кількість українців за період з 2001 по 2022 рік скоротилась на 15% (7 289,7 тис осіб).

У 2020 році було оприлюднено результати пробного перепису населення, який проводився наприкінці 2019 року на основі даних мобільних операторів, Держстату, Пенсійного фонду та реєстру фізичних осіб. Перепис не включав у себе дані тимчасово Криму, а також частини Донецької та Луганської областей. Було встановлено, що на 01 грудня 2019 року фізично на території України перебувало 37 289 тис осіб [23]. Наступний перепис населення України було заплановано на 2023 рік. Однак з огляду на військові події його було перенесено на післявоєнний період [22].

З початком повномасштабного вторгнення служба державної статистики України та Міністерство фінансів перестали публікувати дані

щодо демографічних показників. Тому про чисельність населення наразі можна дізнатись лише з інших джерел, однак дані значно відрізняються. Так, за даними Українського інституту майбутнього, на початок травня 2023 року кількість постійного населення становила лише 29 млн осіб [24]. Згідно Фонду народонаселення ООН, у 2023 році в Україні проживає 36,7 млн. осіб [25].

Проаналізуємо інші показники демографічної ситуації в Україні.

Високі показники смертності чоловіків працездатного віку. Очікувана тривалість життя чоловіків у 2023 року, згідно даних ООН, на 10 років менше (68 років) проти жінок (78 року) [25]. Згідно даних Державної служби статистики, у 2021 році очікувана тривалість життя при народженні становила 65,16 років для чоловіків і 74,36 роки для жінок, у 2016 році – 66,73 роки для чоловіків і 76,46 роки для жінок, у 1991 році – 64,62 роки для чоловіків і 74,21 роки для жінок [26]. Як можна побачити, тенденція різниці очікуваної тривалості життя в приблизно 10 років зберігається протягом усього періоду незалежності України.

В Україні відбувається демографічне постаріння населення. Частка громадян віком до 17 років у структурі постійного населення країни тримається на рівні 17,9% (2016 р.) – 18,0% (2021 р.) [27]. Частка осіб, старших за 60 років, має тенденцію до зростання. У 2016 році громадян у віці старше 60 років було 23,3% від усього населення. У 2021 році їх частка зросла до 24,5%, а у 2023 складала вже 28,3% від загальної чисельності населення. Постаріння призводить до зростання кількості населення пенсійного віку та, відповідно, підвищує навантаження на працездатну частину населення (рис. 2.2). Це буде суттєвою проблемою для пенсійного забезпечення та демографічного відновлення після війни. Менше жінок досягатиме репродуктивного віку в середньостроковій та довгостроковій перспективах. Навіть якщо жінки матимуть таку саму середню кількість дітей, менше жінок репродуктивного віку загалом – менше народжень зараз

та в майбутньому. Як наслідок, українське суспільство потрапить у низхідну спіраль демографічного занепаду [20].

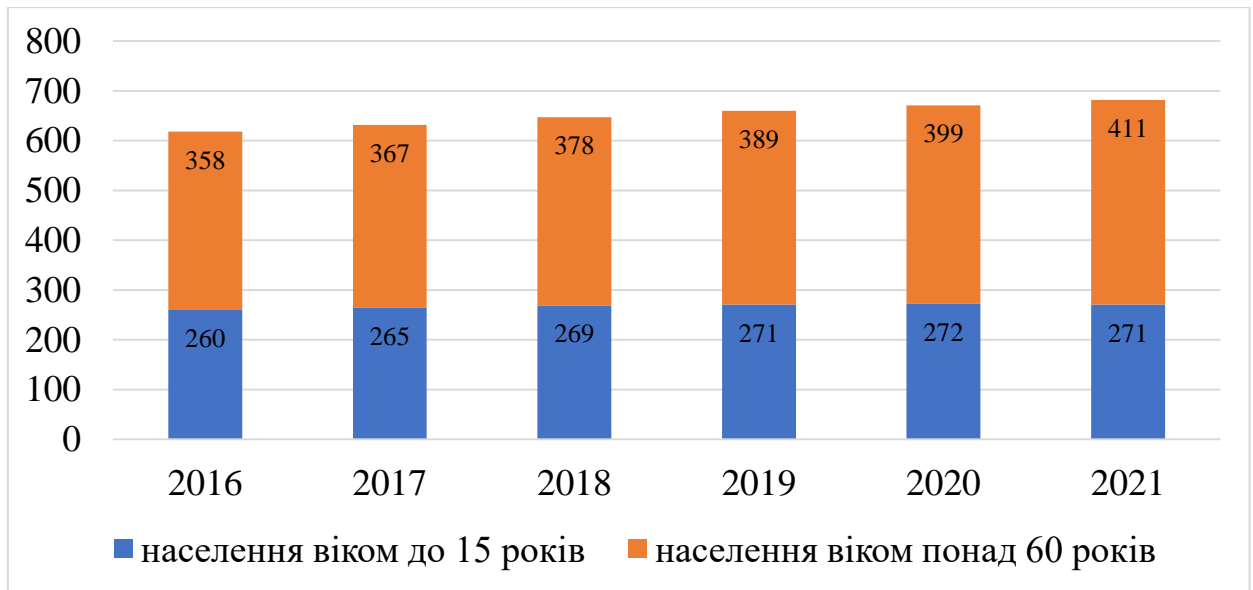

Рисунок 2.2 Демографічне навантаження на населення у віці 16-59 років у 2016-2021 роках (на 1000 осіб у віці 16-59 років) [27]

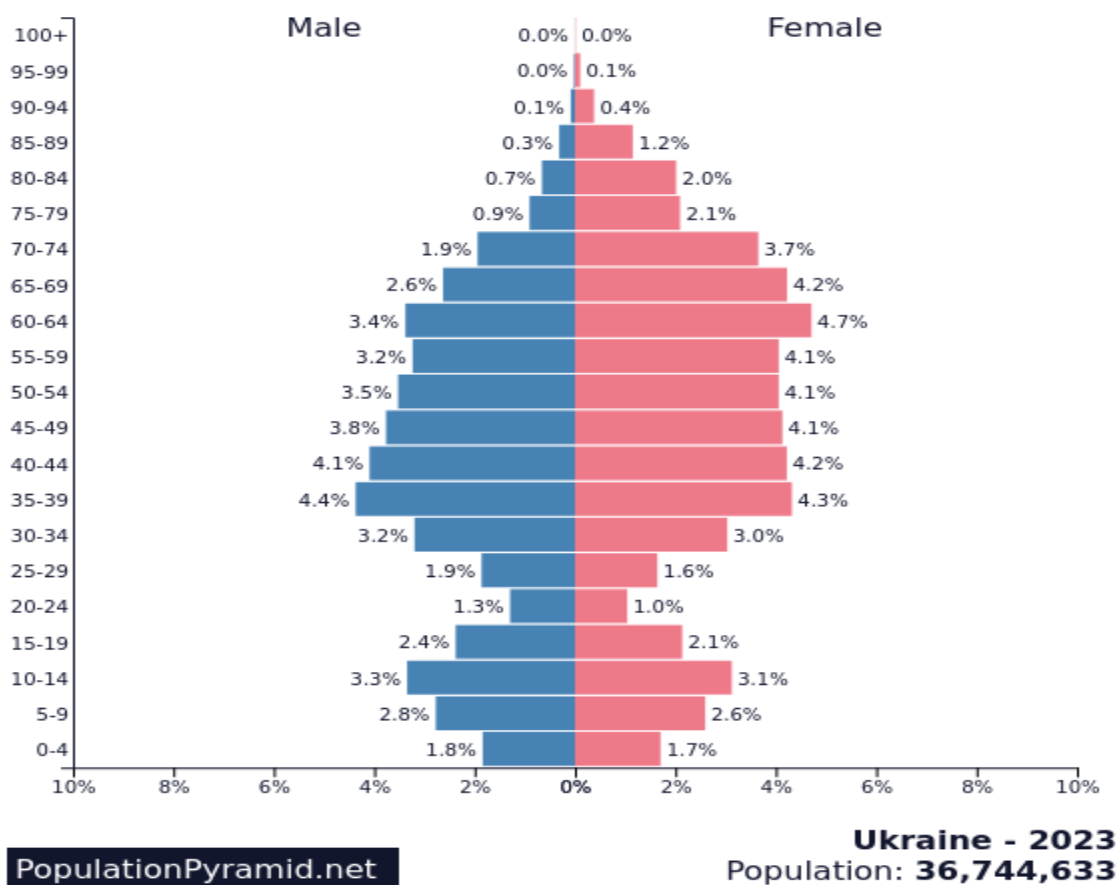
Таким чином, демографічне навантаження на працездатне за віком населення зросло з 618 непрацездатних на 1000 працездатних у 2016 році до 682 непрацездатних на 1000 працездатних у 2021 році. За 6 років зросло навантаження по обом показникам, однак навантаження населення до 15 років зросло на 11/1000 осіб, а осіб понад 60 років – на 53/1000 осіб. Зростаюче навантаження людей у віці старше за 60 років є ознакою того, що населення продовжує старіти.

Старіння населення є небезпечним фактором. Воно призводить до в майбутньому зростання показників демографічного навантаження, що негативно впливає на соціальну, економічну, культурну та інші сфери життєдіяльності суспільства. Усе це призведе до дефіциту трудових ресурсів у майбутньому, зниження продуктивності праці, збільшення витрат на догляд за людьми похилого віку, зменшення чисельності населення та інших негативних кризових демографічних явищ, які призводять до зниження національного доходу, втрати економічної незалежності.

Результати дослідження департаменту соціальних та економічних справ ООН засвідчили небезпечні тенденції для українського суспільства ще до

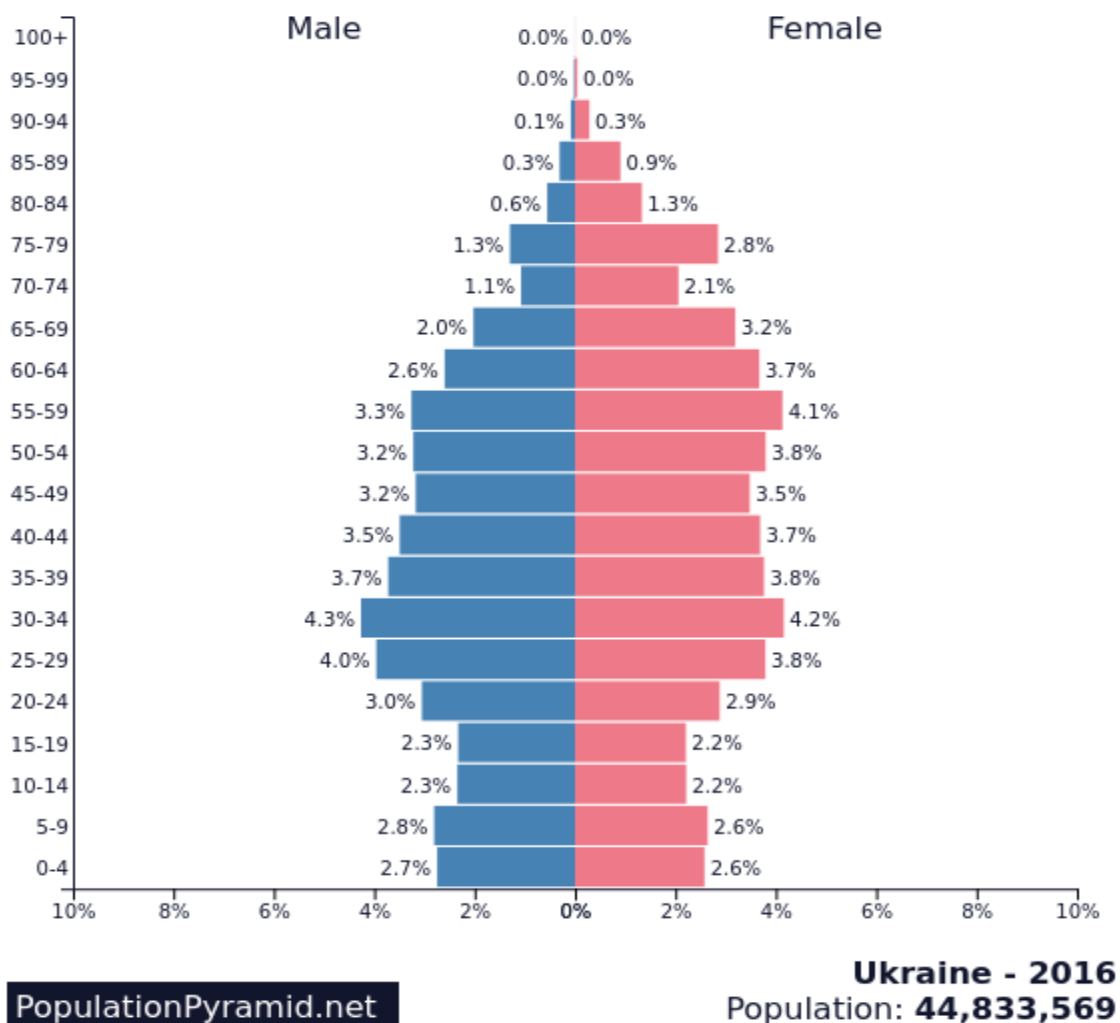
початку війни з РФ. Зокрема, аналіз статево-вікової структури населення України показує два різні демографічні профілі. Один – для людей понад 40 років, народжених тоді, коли в країні народжуваність була вища за рівень заміщення (понад дві дитини на жінку). Другий виник у час, коли народжуваність знижувалась і досягла 1,2 дитини на жінку до 2020 р. Водночас кількість чоловіків 15–19 років – майже вдвічі менша, ніж кількість чоловіків, яким 35–39 років. До того ж додається дефіцит чоловіків, особливо після 40 років. 2020 р. жінок віком 40–69 років було на 23 % більше, ніж чоловіків [20]. Статево-вікова структура населення характеризується статево-віковою пірамідою й показує співвідношення кількості чоловіків до кількості жінок за віком (рис. 2.3).

[Рисунок 2.3. Статево-вікова структура населення України у 2023 р. \[28\]](#)

Із статево-вікової піраміди 2023 р. видно переважання кількості жінок над чоловіками, а також значну різницю між кількістю людей у різних вікових категоріях. Низьку частку людей віком від 15 до 29 років можна пояснити низькою народжуваністю у попередніх роках, а також великими

темпами еміграції. Порівняємо зі статеві-віковою пірамідою 2016 року (рис. 2.4).

[Рисунок 2.4 Статеві-вікова структура населення України у 2016 р. \[29\]](#)

Як можна побачити, у відсотковому відношенні зменшилась частка населення віком до 30 років і зросла частка віком від 60 років. Суттєвих змін у співвідношенні населення віком від 30 до 59 років не відбувалось. За результатами порівняння можна сказати, що за 7 років темпи народжуваності знизились, а кількість літніх людей, навпаки зросла. До того ж, велика частка молоді емігрувала за кордон.

Згідно з міжнародним інформаційним мовником США «Голос Америки», в Україні під час війни народжуваність впала до критично низького рівня. Якщо перед війною на одну жінку народжувалося 1,16 дитини, то у 2022 році ця цифра становила приблизно 0,9 дітей на одну жінку. А підсумки 2023 року,

прогнозують демографи, є взагалі катастрофічними – близько 0,7 дитини на одну жінку [30].

До повномасштабного вторгнення в Україні набула значного поширення трудова міграція. Згідно даних Звіту про міжнародну міграцію (World Migration Report 2022), Україна посідає 8 місце у списку країн, громадяни яких виїжджають на роботу за кордон, із показником 5,5-6 мільйонів осіб. З них більше 1,5 млн українців працювало в Польщі [31].

Війна додала нових чинників, які ще більше погіршили демографічну ситуацію в Україні. А саме такі.

1. Велика кількість загиблих та поранених як серед військових, так і серед цивільних, зокрема й дітей. Згідно з даними Моніторингової місії ООН з прав людини, станом на 9 жовтня 2023 р. в Україні загинуло 9806 цивільних осіб, 17 962 отримали поранення (але, УВКПЛ ООН вважає, що реальна кількість втрат серед цивільних осіб значно вища, оскільки отримання інформації з деяких місць, де тривають інтенсивні бойові дії, відбувається з затримкою, та багато повідомлень із місць, звідки надходить інформація про втрати серед цивільних осіб, все ще потребують підтвердження. Це відноситься, наприклад, до населених пунктів Маріуполь (Донецька область), Лисичанськ, Попасна і Сєверодонецьк (Луганська область), де, за повідомленнями, мали місце численні випадки загибелі чи поранення цивільних осіб) [32]. За даними Офісу Генерального Прокурора України, на 02 лютого 2024 р. загинуло 522 дитини, 1216 отримали поранення [33].

2. Одним з наслідків війни є масштабна міграція населення України за кордон. В ООН повідомляють, що на 31 грудня 2023 року у світі зафіксовано 6 444,8 тис. українських біженців, з них 5 974,8 тис. знаходяться у країнах Європи [34].

Затягування війни буде спонукати українців і далі мігрувати за кордон. Інтенсивність та векторність цього процесу залежатимуть від багатьох факторів:

- розширення чи звуження ареалу бойових дій;

- прогресу деокупації захоплених територій;
- стійкості місцевої критичної інфраструктури;
- безпосереднього обстрілу російськими військами населених пунктів;
- виникнення кризових явищ техногенного чи природного характеру;
- рівня соціально-економічного відновлення звільнених територій;
- змін ринку праці та економічної структури різних регіонів України тощо.

3. Внутрішня міграція. За даними Міжнародної організації з міграції, станом на 23 січня 2023 року кількість внутрішньо переміщених осіб в Україні склала 5,4 млн осіб [35]. Масовий відтік людей стався з тимчасово окупованих територій та з регіонів, де ведуться активні бойові дії. Через це змінився склад багатьох областей України. Основними напрямками було переміщення зі східних та південних областей до центральних та західних. Це значною мірою вплинуло на кількісну, вікову та гендерну структуру їхнього населення, оскільки велика частина жінок (усіх вікових груп), дітей та підлітків залишили місця постійного життя. Внутрішня міграція також зумовлює низку інших проблем, серед них – мовна та культурна адаптація, безробіття, відсутність належного забезпечення якісними освітніми та медичними послугами, базовими умовами життєдіяльності. Однією з основних таких проблем є ситуація з безробіттям. За оцінками Міністерства економіки, на початку 2023 р. чисельність безробітних становила 2,6 млн осіб, а за оцінками НБУ – близько 4,2–4,8 млн осіб [20]. У Міністерстві фінансів України надають інформацію про 186,5 тис безробітних на кінець 2022 року та 96,1 тис безробітних на кінець 2023 року. Однак разом з тим наголошують, що це дані лише про кількість зареєстрованих безробітних [36]. Головним фактором такої ситуації є зменшення на ринку праці пропозицій щодо працевлаштування: на 01 січня 2022 року Державною службою зайнятості було зареєстровано

41,0 тис. вакансій, у 2022 році стався значний спад і на 01 січня 2023 року було зареєстровано всього 21,2 тис. вакансій, тобто на 48% менше, ніж у попередньому році [37]. На 01 січня 2024 року було зареєстровано 40,0 тис. вакансій. «Станом на 1 лютого 2023 року, в середньому по Україні, на одне вільне робоче місце претендувало 6 безробітних», як і у 2022 році – повідомляють у Державній службі зайнятості [38]. Найбільша кількість жінок зі статусом безробітних сконцентрована в регіонах з найвищою чисельністю внутрішньо переміщених осіб – отже, саме там треба забезпечити дієву підтримку та належний соціальний захист жінок з дітьми (соціально вразливих груп населення).

4. Незаконне вивезення українських громадян до РФ і тимчасово окупованих територій. згідно з даними Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй у справах біженців, на вересень 2022 р. до РФ переміщено 2,9 млн дорослих та 9400 українських дітей (за інформацією російських ЗМІ до РФ з України в'їхало понад 3,4 млн українців, серед них 448 тисяч дітей). За офіційними даними української влади на 31 липня 2023 року, з 24 лютого 2022 року з України до Росії депортували 19 546 дітей. Це лише ті випадки, які вдалося зафіксувати офіційно – коли батько, опікун чи свідок депортації дитини повідомив про неї Національному інформаційному бюро України. Ірина Верещук, віцепрем'єр-міністерка, міністерка з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, повідомляє, що відомо про майже 20 тис. українських дітей, яких примусово вивезли з території України [39].

5. Особливою проблемою, що постала під час війни, є охорона дитинства. Абсолютна більшість дітей в Україні (а це понад 7,5 млн) потерпають від війни. Передусім потрібна фізична безпека й евакуація дітей до безпечних місць. Ідеться не лише про уникнення обстрілюваних ворогом будівель, де є загроза отримати поранення, а й про необхідність бути далеко поза межами військових дій, аби не зазнати психологічної травми. Важливим маркером власне психологічної стабільності дітей у воєнний час (уже після

того, як вони фізично забезпечені від бойових дій) є захист освіти. Усі об'єкти, де здобувають освіту – дитячі розвивальні центри, садочки, школи, гімназії, університети – мають бути безпечними. Особливої уваги потребують діти-сироти, кількість яких зростає (За інформацією Національної соціальної сервісної служби України, під час війни без батьківського піклування залишилося понад 4,5 тисяч дітей. Лише близько тисячі з них втратили батьків через бойові дії, решта дітей залишилися без батьківського піклування з інших причин) [40].

б. Імміграція в Україну населення з країн Центральної Азії, Близького Сходу, Північної Африки також може змінити демографічний склад в Україні. Згідно з розрахунками демографів, Україну очікує даліше скорочення загальної чисельності населення, зростання в його структурі частки етнічних українців та зменшення частки росіян, збільшення кількості кримських татар, представників кавказьких народів, мігрантів з країн Азії, Африки та інших. Згідно з офіційною статистикою, яку отримав Visit Ukraine від ДПСУ, з 01.01.2023 по 01.01.2024 державний кордон України перетнуло 2 451 530 іноземців, з них: 2,3 млн приїздили з приватною метою, 93 тис. осіб були обслуговуючим персоналом транспортних засобів, а близько 7,5 тис. осіб проїздили через Україну транзитом [41]. Докорінно відмінні традиції, релігія, мова приїжджених, їхня замкненість та неготовність асимілюватися, створення етнічних ніш у виробництві, торгівлі, кримінальному середовищі, зв'язки зі своїми країнами – усе це створює для України й населення дуже складні проблеми, зокрема проблему безконфліктної інтеграції їх в український соціум [20].

2.2. Аналіз взаємозв'язку стану демографічної ситуації у країні та станом її соціальної безпеки

Зі статистичних даних та аналізу поточної демографічної ситуації можна зробити висновок, що Україна знаходиться у стані демографічної кризи.

Демографічна криза являє собою глибоке порушення відтворення населення, що загрожує самому його існуванню. Кризові явища виявляються в негативній динаміці усіх компонентів демографічних процесів – народжуваності, смертності, міграції. Чисельність населення, згідно офіційних даних, знизилась на 7,3 млн осіб за період з 2001 року (перепис населення) на початок 2022 року (48,5 млн у 2001 році проти 41,2 млн на початок 2022 року). Загалом за 30 років незалежності чисельність населення скоротилась на понад 10 млн. людей, включаючи втрати через окупацію територій, або на 20%. Процес зниження народжуваності в сучасних умовах має глобальний характер і зумовлений низкою економічних, соціальних і біологічних причин. З 1970 по 2020 рік народжуваність знижувалася в усіх країнах світу. Глибинними причинами низхідної динаміки народжуваності є зниження потреби в дітях, що зумовлено змінами в економічній, культурній, соціальній та технологічній сферах суспільства. У розвинених країнах цей процес супроводжується зниженням рівня смертності та збільшенням тривалості життя. В Україні зниження народжуваності до критичного рівня супроводжується зростанням смертності, що в цілому призводить до швидкої депопуляції населення. Тенденція до зниження народжуваності в Україні була помітна наприкінці 70-х років минулого століття і посилилася в Україні в 90-х роках у зв'язку з економічною кризою, різким падінням рівня життя населення та невпевненістю у майбутньому. Поточний рівень народжуваності такий, що підтримується менше половини населення, необхідного для відтворення. Україна вже переступила поріг зниження народжуваності, після

чого безповоротно знищується демографічний потенціал, що призвело до втрати умов для відновлення населення.

Однією з причин такої ситуації є високий рівень смертності населення в працездатному віці, особливо серед чоловіків: в нашій країні з тих чоловіків, які доживають до 16 років, третина не доживає до 60 років. За даними статистики, ймовірність померти в працездатному віці для українських чоловіків у 1,6 рази вище, ніж для європейських. Саме висока надсмертність чоловіків середнього й зрілого працездатного віку є основною причиною низької тривалості життя в Україні і не дає змоги досягнути відчутного прогресу у подовженні людського життя. Тривалість життя є інтегральним індикатором стану здоров'я населення, його благополуччя, а також підсумовуючою оцінкою умов життєдіяльності населення та мірилом ефективності охорони здоров'я. Незважаючи на позитивну динаміку, в Україні упродовж тривалого часу й дотепер зберігається значний розрив у тривалості життя за статтю: чоловіки живуть в середньому на 10 років менше за жінок. Головною причиною такої прикрої ситуації є незадовільний стан здоров'я нації, що у свою чергу значно погіршує якісний потенціал людських ресурсів. Нині домінуючими у структурі захворюваності й смертності населення є хвороби системи кровообігу (у 2022 році становили 64,15% причин смерті серед українців [42]), злоякісні новоутворення (10,09% серед причин смерті у 2022 році [42]) та зовнішні причини, а також хвороби органів травлення та органів дихання, що свідчить про вагомий вплив умов життя та екології на здоров'я. Підвищенню рівня смертності сприяла також епідемія коронавірусу. Втрати України від пандемії становлять близько 59 тис. осіб за рік. Щодо вікових груп смертність змінювалась поступово. Від початку пандемії найчастіше помирали літні люди – 60 років і старше. Але потім смертність істотно помолодшала. У серпні зросла смертність у 50-річних, у вересні у 40-річних, у жовтні у 20–25-річних. Таким чином, проблема поліпшення здоров'я населення нині перетворилася у проблему його елементарного збереження.

Одним з вагомих важелів, що впливають на демографічний розвиток, є молодіжна та сімейна політика, особливо в сучасних умовах трансформації моделі шлюбу та народжуваності. Як свідчить досвід інших країн, у цій сфері основні заходи слід спрямовувати на створення належних умов для фізичного, інтелектуального, духовного розвитку молоді, формування в них відповідального ставлення до репродуктивного здоров'я та підготовки до створення сім'ї, на матеріальну підтримку сімей з дітьми. Головними причинами відкладання народження дитини та малодітності сама молодь вважає відсутність житла, низький рівень доходів, а також відсутність / нестачу умов для поєднання сімейних та професійних обов'язків, зокрема, гнучких графіків роботи, доступності дитячих кімнат та дошкільних установ, небажання приватних структур утримувати у себе на роботі вагітних та жінок з маленькими дітьми, традиційна для українців гендерна нерівність у розподілі обов'язків щодо участі у вихованні та догляді за дитиною.

Говорячи про демографічну кризу, не можна обминути і таке явище, як масовий виїзд наших громадян за кордон на заробітки і постійне місце проживання. Україна входить до першої десятки країн-донорів міжнародних мігрантів у світі. Точна кількість громадян України, що працюють за кордоном, не відома. У звіті МВФ щодо України, оприлюдненому у січні 2019 року, зазначено, що кількість українських трудових мігрантів складає 2-3 мільйони осіб. За даними Міністерства соціальної політики України станом на 2019 рік, на постійній основі за кордоном працювало 3,2 мільйони осіб, на сезонних заробітках – від 7 до 9 мільйонів українців. У 2020 році кількість трудових мігрантів дещо знизилась і становила приблизно 3 млн. осіб, а у 2021 – приблизно 2,5-3 млн осіб. Незважаючи на різноманітність оцінок масштабів трудової міграції, всі вони засвідчують, що поїздки на заробітки за кордон набули широкого розповсюдження, стали типовим для багатьох українців джерелом доходів. При цьому, якщо в перші роки незалежності українці виїздили у сусідні країни з метою заробити гроші та повернутися

назад, то упродовж останніх декількох років намітилась тенденція залишатися в тих країнах та перевозити до них свої родини.

Поряд із трудовою міграцією має місце нарощування упродовж останніх декількох років темпів виїзду української молоді для навчання до інших країн. За даними ЮНЕСКО, суттєве збільшення кількості українських студентів за кордоном спостерігається з 2013 року (42,5 тис. осіб), а у 2017 вона досягла 77,6 тис. осіб. За словами очільника Освітнього комітету Верховної Ради Сергія Бабака за кордоном наразі перебуває 130-150 тис. українських студентів. Підрахунок проводився за кількістю учнів, які складають ЗНО за кордоном [43]. Головним мотивом отримання українською молоддю освіти та диплому зарубіжного навчального закладу є перспективна можливість працевлаштування в іншій країні.

Таким чином, освітня міграція української молоді є передумовою подальшої еміграції з Батьківщини. Причиною цих процесів є те, що молоді люди не вбачають перспективи позитивних змін соціально-економічної ситуації в нашій державі. Трудова та освітня міграція як масове явище посилює загрози депопуляції, призводить до втрати трудового потенціалу, спричинює дефіцит робочої сили за багатьма видами діяльності, передусім у промисловості та будівництві, негативно впливає на економічний розвиток в країні [44].

Демографічна криза значно впливає на соціальну безпеку в Україні. Перш за все, соціальна безпека – це стан захищеності населення від внутрішньо- та зовнішньодержавних загроз. Демографічну кризу можна віднести до загроз, що виникають всередині держави.

Ринок праці – одна зі сфер, на яку впливає демографічна криза. Через повномасштабне вторгнення багато підприємств були змушені закритись, що змусило населення шукати нову роботу. До того ж, через внутрішню міграцію багато людей також втратили місце роботи. Отже, через погіршення демографічної ситуації зростає безробіття.

Еміграційні процеси до значної втрати трудового потенціалу. Доволі велику частку надходжень до державного бюджету становлять податки, збори та внески, що сплачуються громадянами. Через повномасштабну війну державний бюджет, при значному зростанні необхідних витрат, втратив левову частку надходжень від сплати податків підприємствами. Зменшення працюючого населення ще більше загострює ситуацію.

В Україні значно зросла кількість населення, яка, згідно із діючим законодавством, має право на отримання та отримує державну соціальну допомогу. До таких виплат відносяться пенсії, допомоги на дітей, допомога малозабезпеченим, соціальні виплати по безробіттю тощо. З 2022 року через війну були законодавчо оформлені додаткові виплати громадянам від держави. До них можна віднести допомогу ВПО, виплати військовослужбовцям та сім'ям загиблих, допомоги українцям, які втратили житло і т.д. До того ж, за рахунок державних коштів виплачується заробітна плата державним службовцям.

Фінансування матеріальної допомоги від держави значно залежить від внесків громадян. Тому зменшення кількості працюючого населення може призвести до зростання бідності в Україні.

Додаткового навантаження на працююче населення додає постаріння населення. Зростання частки пенсіонерів та зменшення частки працюючих людей становить ризик для пенсійної системи України. Діючий по факту перший (солідарний) рівень пенсійного забезпечення базується на перерозподілі коштів між поколіннями. Фактично, частина коштів із внесків та податків, які сплачуються працюючим населенням, спрямовуються на виплати теперішнім пенсіонерам. Враховуючи сучасне демографічне навантаження, наразі кожного пенсіонера «забезпечують» двоє працюючих громадян. Для порівняння, лише 7 років тому на забезпечення пенсією одного пенсіонера враховувались внески та податки майже трьох працюючих громадян. Це призводить до недостатнього рівня забезпечення людей похилого віку.

Висновки до розділу 2

Сучасну ситуацію в Україні можна охарактеризувати демографічною кризою. Демографічна криза – це глибоке порушення відтворення населення, що загрожує його існуванню.

Для демографічної кризи в Україні характерні:

- різке зменшення народжуваності, збільшення смертності і відсутність природного приросту (депопуляція);
- старіння населення, збільшення «навантаження» на працездатну його частину;
- скорочення тривалості життя як чоловіків, так і жінок;
- погіршення здоров'я нації;
- інтенсифікація міграційних процесів, вплив яких на демографічні та соціально-економічні показники суперечливий і нерідко негативний.

Основними причинами зменшення чисельності населення є зниження народжуваності, зростання смертності та підвищені темпи еміграції. Народжуваність в Україні наразі знаходиться на рекордно низькому рівні. За деякими оцінками, в середньому українські жінки народжують всього 7 немовлят. Смертність серед українців підвищилась через повномасштабну війну. За попередніми підрахунками, за 1,5 роки війни від російських атак загинуло майже 10 тисяч цивільних громадян України. Порахувати кількість загиблих на тимчасово окупованих територіях, на жаль, немає можливості. Немає й точної інформації про кількість загиблих українських військових. Активістами спільноти "Книга пам'яті полеглих за Україну" було підраховано, що українських захисників загинуло щонайменше 30 тис. осіб, не рахуючи безвісті зниклих [45].

Основними причинами, чому українці виїжджають за кордон, можна назвати: вища заробітна плата, більші можливості для працевлаштування, кращі умови життя, вищій рівень соціального захисту. Новим мотивом для еміграції став пошук безпечного для проживання місця у зв'язку із воєнними подіями на території України.

РОЗДІЛ 3

ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМКИ ПОЛІТИКИ ПОДОЛАННЯ ДЕМОГРАФІЧНОЇ КРИЗИ В УКРАЇНІ

3.1. Імплементация позитивного зарубіжного досвіду регулювання демографічної кризи в Україні

Історичний розвиток природного руху населення свідчить про необхідність переходу від традиційного типу відтворення населення до сучасного. Звичайно, це потребує суттєвого регулювання, й водночас змін у демографічній політиці.

Велике значення для подальшого соціального розвитку України має застосування зарубіжного досвіду (в першу чергу європейських країн) у виробленні механізмів регулювання демографічних процесів.

Демографічна політика є цілеспрямованою діяльністю державних органів та інших соціальних інститутів у сфері регулювання процесів відтворення населення, яка покликана зберігати або змінювати тенденції динаміки чисельності, структури і якості населення. Вона є частиною соціальної політики, специфічна за своїми цілями і частково за методами їх досягнення, але узгоджена з іншими сферами, такими як регулювання умов зайнятості і праці, а також рівня життя і соціального забезпечення населення, освіти, охорони здоров'я тощо. У широкому сенсі демографічна політика іноді ототожнюється з політикою народонаселення, а у вузькому – розглядається як одна з її складових, разом з регулюванням умов праці працездатного населення і умов життя всього населення [6; с. 13]. Вплив демографічної політики на демографічні процеси в суспільстві може бути прямим (оформлення шлюбів чи народження дітей, планування підготовки фахівців тощо) або непрямим (підвищення рівня життя, пропаганда тих чи інших професій, створення умов для збільшення кількості дітей в сім'ї тощо) [6; с. 13].

Як зазначалося вище, демографічні негаразди торкнулися багатьох країн світу, які вже наразі мають певний досвід переходу від одного типу відтворення населення. Відбувається, так би мовити, демографічний перехід. Це такий історичний перехід від одного типу відтворення населення до іншого. Сучасний демографічний перехід є швидким зниженням народжуваності і смертності, в результаті чого відтворення населення зводиться до простого заміщення поколінь. Цей процес є частиною переходу від традиційного суспільства (для якого характерна висока народжуваність і висока смертність) до індустріального.

Концепція демографічного переходу набула особливу популярність у зв'язку з демографічними змінами, що відбулися після Другої Світової війни у країнах, що звільнилися від колоніалізму.

У Європі, Канаді, США, Австралії, а також у більшості країн, що раніше входили до складу СРСР, демографічний перехід майже завершився. В країнах Латинської Америки, Середньої і Південно-Східної Азії, країнах Близького Сходу, Африки у другій половині ХХ ст. він тільки розпочався. Розрізняють три типи демографічного переходу – англійський, французький і японо-мексиканський.

У демографічному переході англійського типу виділяють чотири етапи:

Перший етап – смертність падає швидше, ніж народжуваність, яка деякий час залишатиметься традиційно високою. Ця невідповідність була викликана тим, що матеріальні умови для соціального контролю над смертністю виникли до того, як визріли причини зниження народжуваності. Природний приріст населення максимальний. До 1925 року всі розвинені країни пройшли цей етап;

Другий етап – смертність падає до мінімуму, при цьому народжуваність починає падати швидше за смертність, природний приріст населення сповільнюється, населення починає старіти;

Третій етап – через старіння населення починає зростати смертність і сповільнюється падіння народжуваності;

Четвертий етап – низький рівень народжуваності та смертності, природний приріст населення припиняється, причому рівень народжуваності та смертності іноді падає до нуля. Можливий навіть негативний природний приріст. Процес демографічної стабілізації наближається до завершення. Зараз розвинені країни перебувають у кінці цього етапу, а країни, що розвиваються, перебувають на 2-му або 3-му етапі.

Французький тип демографічного переходу має певні особливості. Характеризується майже одночасним зниженням смертності та народжуваності. У Франції, як і в інших країнах, що досягли нині високого рівня економічного розвитку, вона почалася в 19 столітті і збіглася з великими соціальними потрясіннями, війнами і революціями. Тому період, протягом якого народжуваність залишалася на традиційно високому рівні, був досить коротким і можна припустити, що демографічного вибуху не було.

У японсько-мексиканському типі демографічного переходу, хоча рівень смертності спочатку знижується, рівень народжуваності значно зростає на першому етапі переходу, що призводить до великого демографічного вибуху. Зараз людство переживає епоху демографічної революції. Країнам Північно-Західної Європи за останні 20 років вдалося досягти помітного зростання народжуваності, тобто природний приріст там залишається позитивним. Це свідчить про те, що передумови для розробки грамотної демографічної політики дозволяють подолати кризу народжуваності в інших промислово розвинених країнах. Демографічна політика – цілеспрямована діяльність державних установ та інших соціальних інститутів у сфері регулювання відтворювальних процесів населення, спрямована на збереження або зміну тенденцій динаміки, структури та якості населення. Це частина соціальної політики, яка є специфічною за своїми цілями і частково за методами досягнення цих цілей, але узгоджена з іншими сферами, такими як регулювання зайнятості та умов праці, а також рівня життя та соціального забезпечення населення, освіта, охорона здоров'я тощо. У широкому розумінні демографічну політику інколи ототожнюють із демографічною політикою, а у вузькому розглядають її як одну з її складових

поряд із регулюванням умов праці інвалідів, населення та умови життя всього населення.

Суб'єктом демографічної політики є держава як інструмент державного впливу на відтворення населення в потрібному суспільстві напрямку. Об'єкт – складні і важкопрогнозовані демографічні процеси – народжуваність і смертність, заходи оптимізації їх співвідношення з метою досягнення тривалого періоду активної творчої діяльності і середньої тривалості життя людини.

Вплив демографічної політики на демографічні процеси в суспільстві може бути прямим (оформлення шлюбів чи народження дітей, планування підготовки спеціалістів тощо) або непрямим (підвищення рівня життя, пропаганда тих чи інших професій, створення умов для збільшення кількості дітей в сім'ї тощо). [6; с.12, 13]

У всіх країнах Європи у зв'язку із демографічним переходом проводиться демографічна політика, спрямована на збільшення народжуваності. В усіх європейських країнах система заходів демографічної політики в цілому подібна, хоча, різниться розмірами різного роду виплат та інших пільг. У країнах ЄС були схвалені закони, відповідно до яких передбачені тривалі відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами зі збереженням зарплати у повному обсязі або 75-90% від неї. Молодытям надають одноразові позички, матеріальну допомогу в зв'язку з народженням кожної наступної дитини за прогресивно зростаючою шкалою, щомісячні допомоги на дітей, переважне право на придбання квартири багатодітним родинам, на утримання дітей у дитячих установах. Крім того, заборонено законами країн звільняти жінок з роботи в період декретної відпустки. У деяких країнах Європи вітається збільшення імміграції молодих жінок, здатних до дітородіння. Тим самим робиться спроба скоротити число неодружених громадян та максимально використовувати потенціал розлучених громадян. Наприклад, в Іспанії 17% дітей народжуються в матерів іноземного походження. В Скандинавських країнах запроваджене безкоштовне дошкільне навчання для дітей 4-х і 5-літнього віку, гарантована

оплачувана відпустка з догляду за дитиною (частина з якої обов'язково надається не матері, а саме батькові), місячна допомога на дитину. Демографи вважають, що політику заохочення народжуваності і підвищення природного приросту в Європі найбільш ефективно проводять Франція і Швеція [46].

Франція була однією з небагатьох розвинених країн, які прийняли чітку сімейну політику. Його 3 основні цілі полягали в тому, щоб підвищити народжуваність, забезпечити справедливість між сім'ями з дітьми та людьми без дітей, а також дозволити матерям залишатися вдома. Закони 1946 року передбачали сімейні та допологові допомоги всім французам та іноземцям, за винятком безробітних, але здатних працювати [47].

Після стрімкого зниження, яке розпочалося в 1960-х роках, загальний коефіцієнт народжуваності у Франції стабілізувався в середині 1970-х років і з тих пір стабільно тримався на рівні приблизно 1,8-2,0 дитини на жінку. Народжуваність залишалася досить стабільною через коливання економічних циклів, і вона змінювалася залежно від рівня освіти та міграційного походження меншою мірою, ніж у багатьох інших країнах.

Більшість жінок має двох або трьох дітей, небагато мають більше трьох і лише деякі залишаються бездітними. Тим не менш, терміни фертильності швидко змінюються, народження дитини все частіше відкладається на старший вік. Середній вік жінок при народженні першої дитини зараз перевищує 28 років. Обставини, пов'язані з дітонародженням, також змінилися, про що свідчить різке зростання народжуваності поза шлюбом – з приблизно 6% усіх народжень у 1960-х роках до 57% у 2012 році.

Франція має дуже високі державні витрати на сім'ї з дітьми у відсотковому відношенні до національного багатства. З 2011 року подружжя в цивільному партнерстві отримують такі ж податкові пільги, як і подружні пари. Відносно велика частка державних витрат набуває форми податкових пільг, що, як правило, надає перевагу домогосподарствам з високими доходами. Бідні сім'ї отримують суттєву фінансову підтримку через інші види допомоги, соціальну допомогу та житлові субсидії.

Підтримка сімей включає відпустку по догляду за дитиною з обмеженою компенсацією за втрату заробітної плати, сімейну допомогу та послуги по догляду за дитиною. Працюючий батько, який відповідає вимогам, має право взяти відпустку по догляду за дитиною до трьох років після народження дитини та повернутися на ту саму або аналогічну посаду до того ж роботодавця. Це право на відпустку може поєднуватися з фіксованою надбавкою за перебування вдома в розмірі трохи менше половини мінімальної заробітної плати. Оскільки чоловіки часто заробляють більше, ніж їхні дружини, відпустка по батькові призводить до меншої втрати доходу, якщо компенсація є пропорційною їхній зарплаті, а не фіксованою сумою. Таким чином, нинішній формат – поєднання відносно тривалого періоду з низькою фіксованою виплатою за перебування вдома – мало заохочує батьків брати відпустку по догляду за дитиною.

Сімейну допомогу отримують всі сім'ї, які мають двох і більше дітей. Основна частина витрат на послуги з догляду за дітьми спрямовується на дошкільну освіту, причому безкоштовні державні дошкільні заклади надаються для всіх дітей віком від 3 до 6 років. Витрати на послуги для дітей до 3 років значно менші.

Станом на 2007 рік 68% маленьких дітей з найзаможніших сімей перебували під опікою поза сім'єю, у порівнянні з лише 8 відсотками дітей з найменш заможних сімей. Іншими словами, система підтримки догляду за дітьми поляризована таким чином, що посилює, а не зменшує вже існуючу нерівність у участі в робочій силі. Щоб протистояти цій тенденції, багаторічний план скорочення бідності та соціального залучення, запроваджений у 2013 році, має на меті покращити доступ до місць догляду за дітьми для неблагополучних сімей через вимогу резервувати 10% місць для дітей із сімей за межею бідності.

Французька сімейна політика передбачає диверсифіковану систему додаткових ресурсів у формі грошей, часу та послуг, необхідних для виховання дітей. Держава підтримує різноманітні типи сімей з дітьми у віці

від раннього до пізнього дитинства. Іншим ключовим компонентом є висока стабільність сімейної політики, яка ґрунтується на потужній підтримці населення.

Ця стабільність дає сім'ям впевненість у тому, що вони отримають вигоду від постійної підтримки від народження дитини до вступу до шкільної системи та далі. Така впевненість створює сприятливе середовище для прийняття рішення про народження дітей [48].

У демографічних дослідженнях Швеція часто виділяється як еталонна країна, оскільки вона поєднує в собі такі дві риси: по-перше, вона була попередником у розвитку важливих аспектів сімейно-демографічної поведінки, а по-друге, вона має деякі з найкращі демографічні дані у світі для виявлення таких подій. Досвід Швеції також цікавий, оскільки він був інноваційним з точки зору розробки політики щодо сімейного життя. У 1970-х і 1980-х роках зміни в становищі жінки в суспільстві спонукали до запровадження широкого спектру політичних заходів з метою досягнення більшої сумісності між роллю жінки в сім'ї та на роботі.

Шведська сімейна політика ніколи не була спеціально спрямована на дітонародження, а радше була спрямована на посилення участі жінок у ринку праці та сприяння гендерній та соціальній рівності. Основна увага була зосереджена на тому, щоб дати можливість людям продовжувати свою сімейну та професійну діяльність, не будучи надто залежними від інших осіб або обмеженими інституційними факторами. Політика чітко зосереджена на окремих особах, а не на родинях як таких. З точки зору дітонародження, мета полягає в тому, щоб дати жінкам і чоловікам можливість виростити кількість дітей, яку вони хочуть мати.

Відносно високу народжуваність у Швеції, і її останні коливання слід розглядати в світлі особливостей шведського режиму соціального забезпечення. Його загальна спрямованість полягає в тому, щоб зробити сімейну діяльність сумісною з трудовою діяльністю жінок і чоловіків. Це очевидно як у досить високій народжуваності, так і в сильній прив'язаності

шведських жінок і чоловіків до ринку праці. Для жінок поєднання сімейного та трудового життя полегшується індивідуальним оподаткуванням та індивідуальною системою соціального забезпечення, яка робить гендерну сегрегацію роботи та догляду менш привабливою для пар, системою відпустки по догляду за дитиною, що ґрунтується на заміщенні доходу, яка дає жінкам стимули закріпитися на ринку праці до розгляду питання про народження дитини, гнучкість цієї системи, яка дозволяє батькам ділити відпустку між собою на повний або неповний робочий день у будь-який час, поки дитині не виповниться вісім років, субсидований догляд за дитиною, який дозволяє матерям повернутися на роботу після відпустки по догляду за дитиною, а також право взяти оплачувану відпустку з роботи для догляду за хворою дитиною. Останній варіант розподіляється між батьками та матерями більш рівномірно, ніж відпустка по догляду за дитиною. Спільний доступ доволі добре узгоджується зі шведською політикою, спрямованою на гендерну рівність, яка спрямована не лише на покращення позиції жінок на ринку праці, але й на заохочення чоловіків до активнішої участі у вихованні дітей у сім'ї [49].

Нинішню структуру міжнародної міграційної програми Австралії в основному запровадив уряд Говарда. У 2017 році Говарда програма постійного проживання (Skilled and Family) становила близько 160 000 осіб на рік. Уряд Гіллларда збільшив це число до 190 000, і ця цифра залишилася незмінною.

Урядове дослідження 2010 року показало, що чиста закордонна міграція від 160 000 до 220 000 осіб на рік оптимізує вплив міграції на темпи зростання валового внутрішнього продукту (ВВП) на душу населення, змінюючи швидкість і рівень старіння населення. Відтоді рівень програми встановлено в середині цього діапазону, на рівні 190 000 осіб на рік.

З 1970 року Австралія досягла надзвичайного успіху у зниженні смертності, головним чином завдяки успішним кампаніям у сфері

громадського здоров'я (таким як боротьба з курінням та безпека дорожнього руху) та величезному збільшенню державних витрат на охорону здоров'я.

Для чоловіків шанси померти у віці від 55 до 75 років впали з 54 відсотків у 1971 році до 20 відсотків у 2015 році. Сьогодні для австралійських жінок смерть у віці до 75 років настільки рідкісна, що їх виключення додало б лише два роки до очікуваної тривалості життя при народженні.

Коефіцієнт народжуваності в Австралії коливався в ідеальному діапазоні від 1,7 до 2,0 народження на жінку протягом останніх 42 років. Це було підтримано доступом до недорогих методів контролю народжуваності та державною політикою, як-от субсидований догляд за дітьми, відпустка по догляду за дитиною, виплати соціального страхування та державна підтримка дошкільної освіти.

Вплив імміграції на старіння є значним. Частка населення у віці 65 років і старше зростає з 15,4% у 2017 році до 26,8% у 2051 році, якби сальдо міграції протягом цього часу було нульовим, але це було б лише 20,5%, якби сальдо міграції продовжилося на поточному середньому рівні 200 000 в рік.

Перш ніж самі іммігранти постаріють, у них будуть діти та онуки. Майбутній природний приріст Австралії значною мірою залежить від імміграції.

Впливаючи на старіння, імміграція також позитивно впливає на ВВП. Урядове моделювання показує, що за наявності 180 000 мігрантів на рік ВВП на душу населення у 2053 році був би на 12% вищим, ніж якби протягом цього періоду міграція була нульовою.

Окрім впливу на старіння населення, імміграційна політика має бути достатньо гнучкою, щоб реагувати на коротко- та середньострокові зміни в попиті та пропозиції робочої сили, а також на потреби в навичках. За оцінками, між 2017 і 2024 роками в Австралії буде створено 4,13 мільйона нових робочих місць – близько половини з них через вихід на пенсію людей епохи бебі-буму.

З 2011 по 2016 рік кількість зайнятих зросла на 738 тис. Це складалося з 268 000 додаткових літніх працівників (55+), 613 000 нових іммігрантів і зменшення на 143 000 неіммігрантів віком до 55 років. Той самий сценарій триватиме й у майбутньому. За відсутності міграції кількість зайнятих людей віком до 35 років зменшилася б на 518 000 між 2016 і 2026 роками. Але за умови чистої міграції за кордон у 200 000 вона зросла б на 425 000.

В епоху швидкої зміни технологій молоді працівники є цінними і можуть пристосуватися до змін у професійній структурі. Останніми роками міжнародні студенти домінували серед кваліфікованих іммігрантів, і, ймовірно, так і залишаться. Мережу можна розширити за допомогою кваліфікованої тимчасової міграції – найефективнішого способу заповнити дефіцит робочої сили в регіонах у короткостроковій перспективі [50].

Стратегічним завданням подолання демографічної кризи в Україні має стати підвищення якості населення та збереження його чисельності. Тобто забезпечення оптимального відтворення населення, покращення його здоров'я та збільшення тривалості життя за рахунок реалізації резервів запобігання передчасній смертності та «усувних» причин смерті.

Слабкістю нинішньої демографічної політики щодо прямого стимулювання народжуваності є її висока вартість, короткостроковий вплив та затримка економічної ефективності. Про високу вартість свідчить хоча б такий простий розрахунок: за наявності структурних факторів і навіть низької народжуваності найближчими роками в Україні щороку народжуватиметься не менше 400 тис. дітей, а переваги, пов'язані з народженням кількості дітей перевищать 3 млрд грн., навіть якщо їх виплачувати протягом цілого року. Ця сума є зовсім великою не лише на фоні загальних соціальних виплат, а й у порівнянні з усім бюджетом України.

Короткостроковий ефект від прямого стимулювання народжуваності спостерігався і в Україні в середині 1980-х років. Пізніше продовження відпустки по догляду за дитиною збільшило народжуваність на 5-6% і

протягом 6 років утримувало її на рівні, близькому до простого відтворення. Після цього було зафіксовано небувалий спад народжуваності.

Затримка економічної віддачі трудових ресурсів означає, що наступне покоління почне працювати не відразу. Їх треба виростити, вивчити і, звичайно, дожити до працездатного віку. У зв'язку з постійно зростаючими вимогами до рівня підготовки та кваліфікації найманих працівників середній період «відставання» становитиме не менше 20 років.

Виплати готівкою часто призводять до безвідповідальності батьків, створюють умови експлуатації та різноманітних спекуляцій на фоні витратних для бюджету методів. Використання прямих готівкових платежів важко відстежити [51].

3.2. Напрямки подолання наслідків війни в Україні: демографічний аспект

Як було доведено вище, Україна знаходиться у стані демографічної кризи. Сучасна демографічна політика не в змозі в повній мірі вирішити проблеми, що постали у сучасних умовах.

Головною проблемою, що значно підриває демографічну ситуацію, є війна. Значна кількість загиблих як серед військових, так і серед цивільних, незаконне вивезення великої кількості громадян, у тому числі й дітей, з тимчасово окупованих територій на територію країни-агресора, масштабна внутрішня та зовнішня міграція, руйнування інфраструктури, підрив економіки, масове безробіття – це далеко не всі наслідки повномасштабного вторгнення.

Згідно досліджень Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. Птухи, «на початок 2037 року нас буде приблизно 30,5 мільйона осіб. Тобто, скорочення за 15 років – приблизно 10-12 мільйонів». Такі прогнози роблять демографи, припускаючи, що війна в Україні закінчиться у 2025 році.

Стрімке скорочення населення буде однією з головних проблем, що постануть перед Україною після закінчення війни. «У нас відбувається старіння населення, адже народжуваність перебувала на низькому рівні ще до війни. На дуже низькому. Просто для того, щоб не відбувалося скорочення населення за рахунок природного чинника, тобто співвідношення народжуваності й смертності, треба, щоб 100 жінок народжували 210 – 220 дітей» – повідомляє Олександр Гладун, заступник директора Інституту демографії та соціальних досліджень імені Михайла Птухи. Натомість, у довоєнний період 100 жінок в середньому народжували лише 116 дітей [52].

Проводити політику відновлення України в усіх сферах під час війни складно і подекуди навіть недоречно. Однак говорити про це та планувати шляхи вирішення варто вже зараз.

Для подолання демографічної кризи Україні варто націлити державну політику на вирішення таких проблем, як:

- підвищення народжуваності;
- зменшення рівня смертності серед чоловіків;
- повернення громадян, які виїхали за кордон;
- збільшення кількості іммігрантів.

Для підвищення народжуваності важливо забезпечити підтримку сімей. Це можна зробити за допомогою системи соціальних допомог сім'ям з дітьми, відпустками по догляду за дитиною. З досвіду інших країн можна виділити наступні методи підтримки сімей:

- надання податкових пільг подружжям як метод мотивації до укладання шлюбу;
- надання відпустки по догляду за дитиною як матері, так і батьку дитини;
- відпустка по догляду за дитиною з матеріальною компенсацією за втрату заробітної плати того з батьків, хто доглядає за дитиною;
- оплачувана відпустка по догляду за хворою дитиною, яку може взяти один із батьків.

Для успішного підвищення народжуваності важливим є залучення обох батьків. В Україні законодавчо закріплені права та обов'язки лише матерів. Багато жінок не бажають народжувати через те, що піклування про дитину повністю лежить на матері. Важливо закріпити роль батька у вихованні дитини та надати обом батькам рівні права у догляді за дитиною. Після народження дитини варто надати змогу батькам обрати, кому піти у відпустку по догляду за дитиною. Це допоможе багатьом жінкам закріпитися на ринку праці і не боятись втратити роботу через догляд за дитиною. Важливим чинником є заборона звільнення працівника, яким перебуває у відпустці по догляду за дитиною до досягнення нею 3-річного віку.

Також для підвищення народжуваності необхідно, щоб сімейну діяльність можна було поєднувати із трудовою. Корисним тут є досвід Швеції. Відпустку по догляду за дитиною батьки можуть поділити між собою і доглядати за дитиною по черзі. Після досягнення дитиною 3-річного віку батьки вже не мають права на відпустку по догляду за дитиною. В Україні створена низка державних та приватних закладів (дитячих садків) для догляду за дітьми у період від 3 до 6 років. Або батьки можуть скористатися послугами няні. Більшість сімей вимушено обирає для дітей державні дитсадки через обмеженість сімейного бюджету.

Для зниження рівня смертності слід використовувати інші механізми. Необхідно підвищити обізнаність населення у тому, як виникають хвороби та чим можна допомогти. Для покращення здоров'я нації і, як результат, зниження смертності, варто проводити кампанії, що звертають увагу громадян на наступні теми:

- користь здорового способу життя;
- негативні наслідки від паління, вживання алкогольних напоїв та наркотичних засобів;
- безпека дорожнього руху для водіїв та пішоходів тощо.

Також варто знайомити населення із правилами надання першої медичної допомоги, й, наприклад, проводити безкоштовні курси, на які

зможуть записатися всі бажаючі. Ці методи допоможуть знизити рівень смертності серед українців у довгостроковій перспективі. Для більш швидкого ефекту держава має збільшити обсяг видатків на сферу охорони здоров'я.

Повернення українців з-за кордону та політика залучення іммігрантів, насправді, потребують схожого комплексного підходу. Основною причиною виїзду населення з України є пошук місця проживання з кращим рівнем життя. Під час війни рівень життя в Україні значно знизився, перш за все, у питанні безпеки, на відновлення якої після закінчення воєнних подій підуть роки, якщо не десятиліття. Необхідно відновлювати інфраструктуру багатьох міст, відбудовувати зруйновані будинки, адже українцям, що повернуться, як і можливим іммігрантам, потрібно десь жити. За підтримки міжнародних партнерів вже триває розробка проекту відновлення України [53].

Необхідно стимулювати ринок праці у створенні нових робочих місць. Труднощі із пошуком роботи та неконкурентна заробітна плата – одні з основних причин відтоку робочої сили з України. Однак важливо пам'ятати про важкий стан української економіки, який суттєво впливає на рівень життя населення. Наразі Україна залежна від допомоги міжнародних партнерів і економічна політика перших повоєнних років стане вирішальною у можливості створення кращих умов для життя та гарантованого повернення українців. Слід також пам'ятати, що громадяни, що повернуться, потребуватимуть державної підтримки, адже багато хто втратив усе майно і тому багатьом доведеться розпочинати життя в Україні з початку.

Держава має підтримувати соціальні зв'язки з українськими громадянами, які виїжджають за кордон. Це можна робити за допомогою:

- впровадження інституційних механізмів роботи з якомога більшою кількістю іммігрантів, діаспор та потенційних репатріантів у всьому світі, щоб громадяни почувалися значимими під час перебування за кордоном;

- впровадження механізмів комунікації з українською діаспорою на горизонтальному рівні;

- захисту викладацького складу українських навчальних закладів на всіх рівнях, зокрема шляхом забезпечення необхідних умов для дистанційного навчання, захисту робочого місця та забезпечення належної винагороди вчителям і викладачам за кордоном;

- відповідно до перспективних напрямків розвитку економіки України реалізація програми державної допомоги працевлаштуванню молоді після закінчення дистанційної форми навчання у ВНЗ України;

- проведення інформаційних кампаній про можливості працевлаштування в Україні та забезпечення дистанційної роботи.

В умовах війни та післявоєнних роках важливим завданням стане створення сприятливих умов для безпеки та виховання дітей в усіх регіонах України та захист дітей-сиріт.

Вирішенню підлягають і проблеми, викликані внутрішньою міграцією. Для цього необхідно створити інтерактивну карту безпеки регіонів з постійним моніторингом динамічного розвитку ситуації; проводити моніторинг основних напрямів руху населення та їх адаптації з метою уникнення надмірної регіональної концентрації; встановити систематичний облік даних про кваліфікацію, освіту, професію та попередню посаду внутрішньо переміщених осіб з метою сприяння їх працевлаштуванню в громадах або у продуктивній діяльності (за місцем проживання, у сусідніх муніципалітетах або під час переселення); організувати прискорену підготовку, підвищення кваліфікації та перепідготовку внутрішньо переміщених осіб, особливо працівників евакуйованих підприємств, із залученням вищих навчальних закладів та професійно-технічних навчальних закладів регіонів; запровадити механізми забезпечення обміну інформацією між громадами та між регіонами щодо визначення муніципалітетів, перспективних для переселення підприємств, та наявного ресурсного потенціалу для вторинного переселення ВПО до місць, де потрібні спеціалісти; створити достатню кількість центрів гуманітарної допомоги, завданням яких буде сприяння інтеграції регіону (насамперед

російськомовного населення) з мовним і культурним середовищем; організувати психічну, психологічну та освітню адаптації внутрішньо переміщених осіб, запобігати конфліктам між ними та місцевим населенням, у тому числі залучення внутрішньо переміщених осіб до процесів самоорганізації життєдіяльності у суспільстві перебування; а також використовувати європейський досвід для забезпечення стабільності регіональних громад.

На особливу увагу заслуговує реалізація заходів, спрямованих на культурну інтеграцію внутрішньо переміщених осіб, адже внаслідок вимушених міграцій люди опиняються у незвичайних соціально-культурних умовах проживання. Для інтеграції ВПО з мешканцями громад потрібні цілеспрямовані зусилля щодо інформування переселенців про історичні та культурні традиції регіону та досягнення взаєморозуміння з місцевими жителями. За підтримки Українського культурного фонду цю культурно-комунікаційну діяльність можуть здійснювати як професійні діячі культури, так і аматорські колективи народної творчості. Створення такого дослідження за фінансової підтримки Українського культурного фонду та інституційної участі органів місцевого самоврядування сприятиме пом'якшенню соціально-психологічних наслідків вимушеної міграції внутрішньо переміщених осіб та їх участі в соціально-економічному житті громади [20].

Висновок до розділу 3

Демографічна криза у багатьох країнах пов'язана із демографічним переходом, тобто процесом переходу від традиційного типу відтворення до сучасного. Для деяких країн (наприклад, у Європі, Канаді, США, Австралії) демографічний перехід майже завершився. В інших (у країнах Латинської Америки, Середньої і Південно-Східної Азії, країнах Близького Сходу, Африки) у другій половині ХХ ст. він тільки розпочався. Розрізняють три типи демографічного переходу – англійський, французький і японо-мексиканський.

Ефективна демографічна політика допомагає країнам успішно пройти демографічний перехід та подолати демографічну кризу. Країнами із найуспішнішою демографічною політикою вважаються Франція та Швеція. В цих країнах запроваджено підтримку сімей та рівні ролі у вихованні дітей між обома батьками. Швидкими темпами зростає населення Австралії. Уряд країни запровадив політику, яка спрямована на зменшення рівня смертності, підтримку рівня народжуваності та контроль рівня імміграції до країни.

По закінченню війни Україні для успішного подолання демографічної кризи необхідно комплексно відновлювати всі сфери життя. Власне демографічна політика має бути спрямована на зростання народжуваності за рахунок системи заходів, спрямованих на підтримку сімей, та створення рівних прав та обов'язків матері та батька у сім'ї; зниження рівня смертності за рахунок проведення кампаній із ознайомлення населення зі здоровим способом життя та правилами безпеки (у довгостроковій перспективі) та збільшенням видатків на охорону здоров'я.

Для повернення громадян до України державі необхідно забезпечити безпеку перебування на території України, відновити зруйновану інфраструктуру, збільшити кількість робочих місць, запровадити конкурентну заробітну плату. Також для цього необхідно відновити рівень економіки хоча б до рівня довоєнних років.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження демографічної ситуації в Україні як фактору соціальної небезпеки у довоєнні роки та поточного етапу розвитку країни в умовах повномасштабної війни дозволяють зробити наступні висновки:

1. Демографічний розвиток є важливою складовою соціально-економічного розвитку будь-якої країни. Конкретна обстановка, умови або події, в яких знаходиться населення, є демографічною ситуацією, що характеризує особливості відтворення населення за основними його процесами в конкретному часі та місці (регіоні, країні). У сучасній Україні демографічна ситуація відрізняється великою гостротою і напруженістю, що зв'язано з проблемами розвитку українського суспільства протягом історичного періоду становлення та формування незалежної суверенної держави.

2. Демографічна ситуація в Україні залишається досить складною. Скорочення чисельності населення, зниження тривалості життя, падіння народжуваності і від'ємне сальдо міграції є головними показниками демографічної кризи. Причини такого явища мають історичні коріння. Це, зокрема, втрати населення під час Першої та Другої світових війн, впродовж голодоморів (1921, 1932-1933, 1947 років), примусової колективізації, масових репресій українців впродовж 30-х-50-х років ХХ століття. На демографічну ситуацію в Україні негативно вплинула Чорнобильська катастрофа 1986 р. та затяжна економічна криза 90-х років. Переважно через низький рівень народжуваності за 1993-2004 рр. Україна втратила більше, ніж 4 мільйони населення.

3. Демографічна криза – це глибоке порушення відтворення населення, що загрожує його існуванню. Для демографічної кризи в Україні характерні:

- різке зменшення народжуваності, збільшення смертності і відсутність природного приросту (депопуляція);

- старіння населення, збільшення «навантаження» на працездатну його частину;

- скорочення тривалості життя як чоловіків, так і жінок;
- погіршення здоров'я нації;
- інтенсифікація міграційних процесів, вплив яких на демографічні та соціально-економічні показники суперечливий і нерідко негативний.

4. Основними причинами зменшення чисельності населення є зниження народжуваності, зростання смертності та підвищені темпи еміграції. Народжуваність в Україні наразі знаходиться на рекордно низькому рівні. За деякими оцінками, в середньому українських жінок народжують всього 7 немовлят. Смертність серед українців підвищилась через повномасштабну війну. За попередніми підрахунками, за 1,5 роки війни від російських атак загинуло майже 10 тисяч цивільних громадян України. Загальна чисельність українців за період з 2001 по 2022 рік скоротилась на 15% (7 289,7 тис осіб).

5. Основними причинами від'їзду українців за кордон можна назвати такі: пошук вищої заробітної плати та кращих можливостей для працевлаштування, ліпших умов життя та надійної системи соціального захисту. Новим мотивом для еміграції став пошук безпечного для проживання місця у зв'язку із військовою агресією РФ проти України.

6. Демографічна криза у багатьох країнах пов'язана із демографічним переходом, тобто процесом переходу від традиційного типу відтворення до сучасного. Для деяких країн (наприклад, у Європі, Канаді, США, Австралії) демографічний перехід майже завершився. В інших (у країнах Латинської Америки, Середньої і Південно-Східної Азії, країнах Близького Сходу, Африки) у другій половині ХХ ст. він тільки розпочався. Розрізняють три типи демографічного переходу – англійський, французький і японо-мексиканський. Країнами із найуспішнішою демографічною політикою вважаються Франція та Швеція.

7. По закінченню війни Україні для успішного подолання демографічної кризи необхідно комплексно відновлювати усі сфери життя. Власне демографічна політика має бути спрямована на зростання народжуваності за

рахунок системи заходів, спрямованих на підтримку сімей, створення рівних прав та обов'язків матері та батька у сім'ї; зниження рівня смертності за рахунок проведення кампаній із ознайомлення населення зі здоровим способом життя та правилами безпеки (у довгостроковій перспективі) та збільшенням видатків на охорону здоров'я. Для повернення громадян до України державі необхідно забезпечити безпеку перебування на території України, відновити зруйновану інфраструктуру, збільшити кількість робочих місць, запровадити конкурентну заробітну плату. Також для цього необхідно буде відновити рівень економіки хоча б до рівня довоєнних років.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Булавинець В.М. Теоретичні засади соціального розвитку та роль держави у його фінансовому забезпеченні: стаття. Наукові записки. Серія “Економіка”. Вип. 13. 2010. С.177-184. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/157584254.pdf>
2. Демографічна криза в Україні. Проблеми дослідження, витoki, складові, напрямки протидії / За ред. В.С. Стешенко. К.: НАН України, Ін-т економіки, 2001. 560 с.
3. Ковальчук А.Ю. Характеристика соціально-демографічної ситуації та соціально значущих захворювань в Україні. Стаття. Український медичний часопис. 2014. С 29-33. URL: www.umj.com.ua/uk/publikatsia-71500-karakteristika-socialno-demografichnoi-situacii-ta-socialno-znachushhix-zahvoryuvan-v-ukraini
4. Демографічний перехід. URL: <http://www.geograf.com.ua/glossary/suspilno-geografichni-terminy/demografichnij-perekhid>
5. Гудзеляк І.І. Основи демографії: навч.-методичний посібник для самостійної роботи студентів. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2013. 81с. URL: <https://geography.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/02/Hudzeliak-I.-Osnovy-demohrafii.pdf>
6. Бегун С.І. Демографія: методичні вказівки для студентів економічного факультету. Луцьк, 63с. URL: <https://core.ac.uk/reader/153576303>
7. Статеві-вікова структура населення. Лекційний матеріал. URL: https://kegt.rshu.edu.ua/images/dustan/2020/1_gn_1_03.pdf
8. Васильченко В. С., Гриненко А. М., Грішнова О. А., Керб Л. П. Управління трудовим потенціалом. Навч. посіб. КНЕУ, 2005. 403 с. URL: <https://buklib.net/books/27382/>

9. Валлін Я., Месле Ф., Адамець С., Пирожков С. Нова оцінка втрат населення України протягом криз 1930-х та 1940-х років. *Демографія та соціальна економіка*. 2005. №2. С. 7-29.

10. Конституція України № 254к/96-ВР від 28.06.1996 зі змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

11. Закон України «Про відпустки» № 504/96-ВР від 15.11.1996 зі змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-%D0%B2%D1%80#Text>

12. Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» № 2811-ХІІ від 21.11.1992 зі змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12#Text>

13. Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» № 2017-ІІІ від 05.10.2000 зі змінами та доповненнями. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T002017>

14. Закон України «Про зайнятість населення» № 5067-VI від 05.07.2012 зі змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text>

15. Закон України «Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні» № 1166-VII від 27.03.2014 зі змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1166-18#Text>

16. Закон України «Про прожитковий мінімум» № 966-XIV від 15.07.1999 зі змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-14#Text>

17. Кодекс законів про працю № 322-08 від 23.07.1996 зі змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>

18. Закон України «Про дошкільну освіту» № 2628-ІІІ від 11.07.2001 зі змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14#Text>

19. Антонова О.Р. формування та реалізація демографічних процесів в Україні. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2016. № 10. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1326>

20. Соціально-демографічна ситуація в Україні: шляхи подолання наслідків війни. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/sotsialno-demografichna-sytuatsiya-v-ukrayini-shlyakhy-podolannya>

21. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/reference/people/2016/>

22. Матяш Т. Запланований на 2023 рік перепис населення проведуть після війни, - демограф. 2022. URL: https://lb.ua/society/2022/12/26/540380_zaplanovaniy_2023_rik_perepis.html

23. В Україні живе 37,3 мільйона осіб – оцінка уряду. 2020. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2020/01/23/7238191/>

24. Як скоротилась кількість населення України під час війни: підрахунки соціологів. 2023. URL: <https://visitukraine.today/uk/blog/2023/how-the-population-of-ukraine-decreased-during-the-war-sociologists-estimates>

25. Офіційний сайт Фонду народонаселення ООН. URL: <https://www.unfpa.org/data/world-population/UA>

26. Офіційний сайт Державної служби статистики України. Населення та міграція. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/ds.htm

27. Офіційний сайт Державної служби статистики України. Населення та міграція. Статистичний збірник «Розподіл постійного населення України за статтю та віком». URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/13/Arch_rpn_zb.htm

28. Веб-сайт PopulationPyramid.net. Статеві-вікові піраміди світу з 1950 по 2100 роки. Статеві-вікова піраміда України у 2023 році. URL: <https://www.populationpyramid.net/ukraine/2023/>

29. Веб-сайт PopulationPyramid.net. Статеві-вікові піраміди світу з 1950 по 2100 роки. Статеві-вікова піраміда України у 2016 році. URL: <https://www.populationpyramid.net/ukraine/2016/>

30. Твердохліб Г. Майбутнє України: мінімум дві дитини у родині і 300 000 мігрантів до країни щороку, кажуть демографи. 2023. URL: <https://www.holosameryky.com/a/hto-vidbuduje-ukrajinu/7369376.html>

31. Трудова міграція: чи побільшає українських заробітчан у 2022 році. 2022. URL: <https://eba.com.ua/trudova-migratsiya-chy-pobilshaye-ukrayinskyh-zarobitchan-u-2022-rotsi/>

32. Україна: втрати серед цивільних осіб. United Nations Human Rights. 2023. URL: <https://ukraine.un.org/sites/default/files/2023-10/Ukraine%20-%20civilian%20casualty%20update%20as%20of%208%20October%202023%20UKR.pdf>

33. Офіційний сайт Офісу Генерального прокурора України. URL: <https://www.gp.gov.ua/>

34. Operational Data Portal. Ukraine Refugee Situation. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

35. Міжнародна організація з міграції. Україна —звіт про внутрішнє переміщення в Україні опитування загального населення раунд 12 (16-23 січня 2023 року). URL: <https://dtm.iom.int/reports/ukraina-zvit-pro-vnutrishne-peremischennya-v-ukraini-opituvannya-zagalnogo-naselennya-0>

36. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/unemploy/register/2023/>

37. Державна служба статистики України. Ситуація на ринку праці та діяльність Державної служби зайнятості у 2022 році. URL: file:///C:/Users/1/Documents/12_sytuaciya_na_rp_ta_diyalnist_dsz_2022.pdf

38. Державна служба статистики України. Ситуація на ринку праці та діяльність Державної служби зайнятості у 2023 році. URL: https://www.dcz.gov.ua/sites/default/files/infodata/01_sytuaciya_na_rp_ta_diyalnist_dsz_2023_0.pdf

39. Веб-сайт Радіо Свобода. Верещук розповіла, скільки дітей, незаконно вивезених до Росії, повернули в Україну. 2023. URL:

<https://www.radiosvoboda.org/a/news-vereshchuk-dity-vyvezeni-dorosiji/32541019.html>

40. Соколова-Стех Г. Як війна впливає на прихисток дітей-сиріт в Україні. 2022. URL: <https://www.dw.com/uk/sistema-bula-paralizovana-ak-vijna-vplivae-na-prihistok-ditejsirit-v-ukraini/a-63553401>

41. Веб-сайт VisitUKRAINE. Скільки іноземців в'їхало в Україну у 2023 році та з яких країн приїздили найчастіше? 2024. URL: <https://visitukraine.today/uk/blog/3270/skilki-inozemciv-vixalo-v-ukrainu-u-2023-roci-ta-z-yakix-krain-priizdili-naicastise>

42. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/reference/people/deaths/2022/>

[43. Волошин М. Скільки українських учителів, студентів, учнів перебуває за кордоном. 2023. URL: https://24tv.ua/education/ukrayintsi-za-kordonom-pid-chas-viyni-skilki-uchiteliv-studentiv_n2394182](https://24tv.ua/education/ukrayintsi-za-kordonom-pid-chas-viyni-skilki-uchiteliv-studentiv_n2394182)

44. Біленко О.В., Горбань С.Ф. Демографічна ситуація в Україні: сучасний стан та основні проблеми. Стаття. Ефективна економіка. 2022. 7 с. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/1_2022/80.pdf

45. Матяш Т. На війні загинули щонайменше 30 тисяч українських захисників, – "Книга пам'яті". 2023. URL: https://lb.ua/society/2023/11/15/584342_viyni_zagynuli_shchonaumenshe_30_tisyach.html

46. Населення Європи: демографічні процеси, природній та механічний рух населення. Структура населення Європи. URL: <https://kvpubd.kiev.ua/wp-content/uploads/2022/08/urok-7-7.pdf>

47. A Gautier. Family and population policy in the overseas French departments since 1946. Стаття. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/12342598/>

48. The influence of family policies on fertility in France. Policy Brief No. 7. New York. 2015. URL: https://www.un.org/development/desa/pd/sites/www.un.org.development.desa.pd/files/undp_egm_201511_policy_brief_no._7.pdf

49. Gunnar Andersson. A review of policies and practices related to the 'highest-low' fertility of Sweden. Vienna Yearbook of Population Research 2008, pp. 89-102. URL: <https://www.austriaca.at/0xc1aa5576%200x001c9ea1.pdf>

50. Peter McDonald. HOW DOES AUSTRALIA MANAGE POPULATION GROWTH? 2018. URL: <https://pursuit.unimelb.edu.au/articles/how-does-australia-manage-population-growth>

51. Шевчук П.Є. Стратегічні пріоритети подолання демографічної кризи в Україні. ІДСД. С.47-54. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/11711/05-Shevchuk.pdf?sequence=1>

52. Денисюк В. До 2037 року нас може лишитися 30 мільйонів: що чекає на Україну після війни. 2023. URL: https://24tv.ua/koli-zakinchitsya-viyna-yakim-bude-naselennya-ukrayini-bude-demografichniy_n2473115#%D0%A7%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B7%2015%20%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%96%D0%B2%20%D0%BD%D0%B0%D1%81%20%D0%BC%D0%BE%D0%B6%D0%B5%20%D0%B1%D1%83%D1%82%D0%B8%2030%20%D0%BC%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%B9%D0%BE%D0%BD%D1%96%D0%B2

53. Мигаль М. Структура фінансування відбудови регіонів України: ключові джерела. Інститут аналітики та адвокації. 2023. URL: https://iaa.org.ua/articles/struktura-finansuvannya-vidbudovy-regioniv-ukrayiny-klyuchovi-dzherela/?gad_source=1&gclid=Cj0KCQiAzoeuBhDqARIsAMdH14GBbuF3SBDi71cuzwrotq0wX5J5sfOAPqazCKMOU9tJW7sZ8sGKZhEaAtMwEALw_wcB